

**Glastuinbouw en paddenstoe-
lenteelt in de Bommelerwaard**
Wat brengt de toekomst?

Glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard

Wat brengt de toekomst?

Laurens Vlaar

Peter Leendertse

CLM Onderzoek en Advies BV

Utrecht, maart 2009

CLM 697 - 2009

Abstract: CLM heeft een systematiek ontwikkeld voor analyse van de toekomstige ruimtebehoefte van de glastuinbouw en paddenstoelen in de Bommelerwaard. Op basis van deze systematiek wordt de netto ruimtebehoefte geschat op globaal 8-10 ha per jaar voor de glastuinbouw en ... voor de paddenstoelenteelt. De systematiek is geschikt om jaarlijks de ruimtebehoefte in kaart te brengen.

Voorwoord

Het hier beschreven project is uitgevoerd door CLM onderzoek en advies in opdracht van en samenwerking met de provincie Gelderland, het waterschap Rivierland en de gemeentes Zaltbommel en Maasdriel. Naast deskresearch zijn er in een aantal bijeenkomsten met projectgroep en stuurgroep en een expertmeting waardevolle inzichten uitgewisseld. Er is naast de kwantitatieve analyse in een kwalitatieve analyse een aantal gesprekken gevoerd met telers en deskundigen in het tuinbouwcluster.

We bedanken alle betrokkenen voor hun inzet en bijdrage.

De auteurs

Inhoud

Voorwoord

Inhoud

Samenvatting

1	Inleiding	1
1.1	Achtergrond	1
1.2	Doel en thema's	1
1.3	Leeswijzer	2
2	Werkwijze	3
3	Systematiek ruimtebehoefte analyse	7
3.1	Inleiding	7
3.2	Kwantitatieve ruimtebehoefte-analyse	7
3.2.1	Verschillende onderdelen van het areaal glas en paddestoelen	7
3.2.2	CBS gegevens glastuinbouw en paddestoelenteelt	8
3.2.3	Gemeentelijke bouwvergunningen in combinatie met luchtfoto's	10
3.3	Kwalitatieve ruimtebehoefte-analyse	11
3.4	Systematiek	12
4	Historische en huidige samenstelling van desectoren	15
4.1	Inleiding	15
4.2	Het plangebied	15
4.3	Glasareaal in de Bommelerwaard op basis van CBS data	16
4.4	Teeltoppervlak paddenstoelen in de Bommelerwaard	18
4.5	Teeltoppervlakken per gemeente	19
4.6	Gemiddelde bedrijfsgroottes (teeltoppervlak)	20
4.7	Historische en huidige areaal op basis van gemeentelijke database	22
5	Raming van de ruimtebehoefte	25
5.1	Kwantitatieve methode.	25
5.1.1	Raming glastuinbouw op basis CBS data	25
5.1.2	CBS data paddenstoelen	27
5.1.3	Gemeentelijke data	28
5.2	Kwalitatieve methode	30
5.2.1	Glastuinbouw	30
5.2.2	Paddenstoelenteelt	35
6	Toekomstige ontwikkelingen	37
6.1	Inleiding	37
6.1.1	Huidige crisis trendbreuk?	38
6.2	Uitwerking van ontwikkelingen in de Bommelerwaard	42
7	Conclusies	43
7.1	Huidige arealen glastuinbouw en paddetoelenteelt	43
7.2	Raming van de ruimtebehoefte	43

7.3	Systematiek ruimtebehoefte	45
8	Aanbevelingen	47
8.1	Voorgestelde opzet ruimtebehoefte analyse	48
	Bronnen	51
Bijlage 1	Ruimtelijke definities	53
Bijlage 2	Werkwijze inventarisatie bouwvergunningen	57
Bijlage 3	Gesprekspartners kwalitatieve inventarisatie en stuurgroep/ projectgroepleden	59

Samenvatting

1. Achtergrond en doel

CLM heeft op verzoek van de Stuurgroep Glastuinbouw en Paddenstoelenteelt Bommelerwaard, bestaande uit de provincie Gelderland, het waterschap Rivierenland en de gemeenten Maasdriel en Zaltbommel, een kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de ruimtebehoefte van de glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard uitgevoerd.

Het doel van de analyse is een beeld te verkrijgen van de toekomstige ruimtebehoefte van deze sectoren alsmede inzicht in relevante ontwikkelingen in de sectoren die deze behoefte beïnvloeden. Daarnaast is een systematiek ontwikkeld om een periodieke analyse naar de ruimtebehoefte uit te kunnen voeren.

Verder zijn de belangrijkste ontwikkelingen in beide sectoren op een rij gezet en zijn de effecten daarvan op de ontwikkeling in de Bommelerwaard ingeschat.

2. Werkwijze

Kwantitatieve analyse

Er is een kwantitatieve analyse van het areaal en de samenstelling van beide sectoren in de Bommelerwaard in de periode tot en met 2008 uitgevoerd. Hiervoor zijn zowel CBS-data (1992-2007) als gemeentelijke data (van voor 2000 en van 2000-2008) verzameld, bewerkt en geanalyseerd. Dit zijn 'historische' data die inzicht geven in de oppervlakte en samenstelling van beide sectoren. Vanuit deze 'historische' data is een modelmatige extrapolatie gemaakt van de te verwachten (extra) ruimtebehoefte voor de periode 2008-2020.

Kwalitatieve analyse

Ook is een kwalitatieve analyse uitgevoerd door middel van interviews. Er zijn veertien interviews gehouden met betrokkenen bij de beide sectoren in de Bommelerwaard. Het betreft glastuinders in Maasdriel (sierteelt en aardbeien), paddenstoelentelers (plukbedrijven) in Maasdriel, glastuinders in Zaltbommel (chrysant, potplant en paprika) en een gecombineerd gesprek met 2 personen die zowel telers (glas en paddenstoelen) als bestuurders zijn in Maasdriel. De tuinders verschillen in leeftijd en hun bedrijven verschillen in gewas en omvang. Verder zijn twee teeltadviseurs (glastuinbouw en paddenstoelenteelt), een vertegenwoordiger van een afzetorganisatie voor AGF, en een vertegenwoordiging van een financiële instelling geïnterviewd. Naast informatie over de ontwikkeling van het eigen bedrijf zijn alle personen ook gevraagd naar hun inschatting van de ruimtebehoefte van de sector in de Bommelerwaard.

Presentaties en expert meeting

Tussentijdse resultaten en bevindingen zijn besproken in de projectgroep (3x) en stuurgroep (1x) en in een bijeenkomst met raadsleden van Zaltbommel en Maasdriel, PS-leden van provincie Gelderland en AB-leden van waterschap Rivierenland. Ook zijn de bevindingen besproken in een expertmeeting met een groep bestaande uit de geïnterviewden, tuinders, de klankbordgroep, de projectgroep en de stuurgroep.

3. Resultaten

3.1 Kwantitatieve analyse

3.1.1 Kwantitatieve analyse CBS data

In de Bommelerwaard is de **glastuinbouw** gegroeid van een netto teeltareaal van 190 hectare in 1992 naar 310 hectare in 2007¹. Zo'n 45 ha of 14,5% van dit areaal staat in de gemeente Maasdriel en 265 ha of 85,5% in Zaltbommel. De chrysantenteelt is de grootste teelt in de Bommelerwaard met een netto teeltareaal van 136 ha of bijna 44% in 2007.

De gemiddelde netto bedrijfs grootte van een glastuinbouwbedrijf in de Bommelerwaard bedroeg in 1992 zo'n 0,5 ha. In 2007 was dit opgelopen tot gemiddeld 1,40 ha. Het aantal bedrijven in die periode is gedaald van 375 in 1992 naar 221 bedrijven in 2007. De gemiddelde netto bedrijfs grootte in de sierteelt is gestegen van 0,67 ha naar bijna 1,6 ha in 2007. In de chrysantenteelt liep de gemiddelde netto bedrijfs grootte van 1,4 ha in 1992 naar ruim 3,4 ha in 2007. Het aantal bedrijven met chrysanten in die periode liep van 55 in 1992 via een maximum in 2000 van 68 naar 49 in 2007.

Het is mogelijk om historische datasets van de areaalontwikkeling van de sectoren in de Bommelerwaard te gebruiken voor inzicht in de ontwikkeling. Op basis van de CBS data van 1992 t/m 2007 zijn voor de grootste teelten modelmatige extrapolaties gemaakt voor de periode 2008-2020. In de meeste teelten is er een aanzienlijke correlatie tussen areaal en tijd en kan een groeitrendlijn worden opgesteld.

Op basis van de CBS-reeks 1992-2007 is voor de glastuinbouw in de gehele Bommelerwaard een gemiddeld groeipercentage van 3,2% per jaar berekend. Dit betekende in die periode een behoefte aan extra teeltruimte van gemiddeld zo'n 7,5 ha per jaar. De groeipercentages in die periode liepen uiteen van -1,1 (daling areaal met 2,4 ha) tot 9,7% (groei van areaal met 24 ha) per jaar.

Op basis van de absolute groei in ha in de periode 1992-2007 is een trendlijn (kleinste kwadraten methode) opgesteld. Er wordt een lineaire fit op de data verkregen met een correlatiecoëfficiënt van 0,97. Op basis hiervan wordt een jaarlijkse absolute toename van bijna 9 ha netto teeltoppervlak per jaar voor de periode t/m 2020 voorspeld. Het voorspelde areaal komt hiermee uit op 432 ha in 2020. Het gemiddelde groeipercentage komt dan voor de gehele periode 1992 t/m 2020 uit op 2,8%.

Naar verwachting zal het gemiddelde groeicijfer (gebaseerd op historische CBS cijfers) de komende jaren zich tussen de 2,5 en 3% bewegen. Dit komt overeen met een gemiddelde jaarlijkse toename van 8-9 ha netto teeltareaal per jaar.

Ondanks de duidelijke minder positieve marktontwikkelingen (voor de korte termijn) voor nagenoeg alle teelten, is bekend dat er bijvoorbeeld binnen de chrysantenteelt nog een aanzienlijk aantal uitbreidingsplannen zijn. Dit heeft mogelijkwerwijs ook te maken met een strategie van anticyclisch investeren

¹ Er zijn voorlopige CBS cijfers voor 2008 beschikbaar. Definitieve 2008 cijfers komen in maart 2009 beschikbaar. Om dezelfde grondslag te houden, is er voor gekozen om cijfers t/m 2007 mee te nemen in de berekeningen.

Bij de extrapolatie voor 2020 is niet gekeken naar het daadwerkelijk fysiek kunnen huisvesten van het geschatte areaal. Dit omdat de keuzes die worden gemaakt in herstructurering van bestaande gebieden en mogelijk aan te wijzen nieuwe ontwikkelingsgebieden nog niet bekend zijn..

Op basis van de CBS-reeks is het areaal teeltoppervlak **paddenstoelen** in de Bommelerwaard in de periode 1992-2005 gezakt van 21,5 ha naar 12,9 ha. Vanaf 2005 is er weer een voorzichtige groei te zien naar 14,0 ha in 2007 met een stabilisatie. De gemiddelde teeltoppervlak van een paddenstoelbedrijf (zowel snij als pluk) was in 2007 opgelopen naar 1838 m². Voor de plukbedrijven naar 1048 m² in 2007 en voor de snijbedrijven naar 6788 m². Het totaal aantal bedrijven liep terug naar 76 in 2007. Op basis van de CBS-reeks is voor de plukbedrijven binnen de paddenstoelenteelt een stabilisatie te verwachten in de komende jaren. Op basis van de kwalitatieve analyse wordt een lichte stijging voorzien. Het betreft hier een uitbreiding van het nettoteelt areaal bij plukbedrijven van zo'n 1.5-2,5 ha. Dit komt overeen met de prognose zoals verwoord in een studie² van de ZLTO in Maasdriel. Ten aanzien van de snijbedrijven kan er in deze studie geen uitspraak worden gedaan. Hierbij wordt verwezen naar genoemde ZLTO studie.

3.1.2 Kwantitatieve analyse gemeentelijke data

Op basis van gemeentelijke bouwvergunningen en luchtfoto's ontstaat inzicht in het bruto areaal glastuinbouw ofwel fysiek glas. Dit bruto areaal is hoger dan de CBS cijfers die zijn gebaseerd op netto teeltoppervlaktes (de meters waar daadwerkelijke planten of paddenstoelen staan). De gemeentelijke database is gebaseerd op bouwaanvragen. De ruimtelijke gegevens uit de situatieschetsen uit de afzonderlijke aanvraagdossiers zijn gedigitaliseerd in een geografisch informatiesysteem (GIS) en ingetekend op een kaart. De situatieschets geeft het fysiek glas qua opstand aan, dus met ketelruimtes, teelttechnische ruimtes en middenpaden. De verkregen arealen zijn de netto vergunde hectares fysiek glas in de periode 2000-2008 van beide gemeenten.

De digitalisering is verder getoetst aan de recentste luchtfoto van 2008. Hiermee kan worden bepaald of alle kassen met verleende bouwvergunningen ook daadwerkelijk gebouwd zijn. Effecten als leegstand of andere functies van de kasopstanden zijn met deze toetsing niet te bepalen. Op basis van de gemeentelijke database is het areaal fysiek glas in de gemeente Maasdriel gestegen van 56 ha in 2000 naar 67 ha in 2008. In Zaltbommel is het areaal gestegen van 220 ha in 2000 naar 361 ha in 2008. Voor de gehele Bommelerwaard zijn deze cijfers respectievelijk 275 ha en 428 ha. Ten aanzien van de paddenstoelenteelt bedroeg het fysieke areaal in Maasdriel in 2000 14,8 ha en in 2008 15,8 ha. Het oppervlak opstanden paddenstoelenteelt in Zaltbommel bedraagt 0,37 ha. Het zwaartepunt van deze sector ligt overduidelijk in Maasdriel.

3.1.3 Relatie CBS en gemeentelijke data

De vanuit de gemeentelijke database verkregen areaalcijfers komen overeen met de definitie van fysiek glas zoals deze ook in de monitor Glastuinbouw Zuid Holland 2008 wordt aangeduid. Het bepalen van een factor tussen de netto teeltoppervlakte (CBS-data) en het fysieke glasoppervlak geeft een indicatie van de bedrijfsontwikkeling.

Een andere mogelijkheid die bij het bepalen van de ruimtebehoefte belangrijk kan zijn, is het voorspellende karakter van een van de areaalcijfers. De CBS data

² ZLTO "Toekomstige ontwikkelbehoefte van de glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de gemeente Maasdriel" maart 2008.

worden elk jaar verzameld en gepubliceerd. Bij een goed opgezette gemeentelijke structuur kunnen zowel bouw- als sloopvergunningen direct in het systeem worden opgenomen. Op deze manier kan elk jaar een verhoudingsfactor worden bepaald. Als deze verhoudingsfactor zich in redelijke mate rond een gemiddelde beweegt, dan kan hiermee uit de CBS data een indruk van het fysieke glas worden verkregen. Voor de periode 2000-2007 komt het verhoudingscijfer (netto teeltoppervlak : fysiek glas) voor Maasdriel uit op gemiddeld 1,38. Voor Zaltbommel bedraagt dit cijfer respectievelijk 1,21 en voor de gehele Bommelerwaard 1,23.

Zaken als leegstand, andere functies en onvolkomenheden in het aanleveren van data heeft invloed op de betrouwbaarheid van de gegevens. Een mogelijk effect van teelt in meerdere lagen is in de Bommelerwaard verwaarloosbaar.

Het is van belang om beide datasets elk jaar te updaten. Hiermee kunnen ontwikkelingen in de ruimtebehoefte worden opgespoord.

Relatie netto-teeltoppervlak-fysiek glas-kavelgrootte-gebied

In ruimtelijke zin is er naast de factor netto teeltoppervlak-fysiek glas ook nog een verhouding kavelgrootte-fysiek glas. Er wordt als gevolg van oplopende grondprijzen gestreefd naar zo hoog mogelijke bebouwingsgraden van kavels. Percentages van 80-90% worden al genoemd. Een mogelijke gemiddelde ligt waarschijnlijk rond de 75%. Daarnaast is naast de oppervlak ook de lengte-breedte verhouding van belang. Lange, smalle percelen zijn ongunstig voor realisatie van glastuinbouw. De verhouding tussen het bruto oppervlak van een gebied (contourlijnen op de kaart) en de bruto kavels geeft de gebiedsbenutting aan.³

3.2 Kwalitatieve analyse

Bereidheid

De bereidheid tot deelname aan de kwalitatieve analyse was prima. De gesprekspartners bleken ook allen bereid deel te nemen in een eventueel op te zetten panel t.b.v. de ruimtesystematiek. Er is specifiek gevraagd naar de eigen bedrijfsplannen en de visie op de ruimtebehoefte in de Bommelerwaard voor de korte, middellange en lange termijn. Daarnaast is gevraagd naar marktontwikkelingen en te verwachten innovaties en de effecten daarvan op bedrijfsontwikkeling en ruimtebehoefte.

Groei en ruimtebehoefte

De individuele groeiambities van de geïnterviewde tuinders variëren van geen tot bescheiden groei tot meer dan 5 ha op de korte (2009-2012) en middellange termijn (2012-2015). Dit is ook afhankelijk van het type teelt. Uitbreiding van het bedrijf is sterk afhankelijk van persoonlijke drive, leeftijd en bedrijfsopvolging. De ruimtebehoefte bestaat met name bij grote bedrijven: Het gaat dan om minimale spronggroottes van 4-5 ha maar er is ook vraag naar bouwblokken van 8-12 ha.

Het doen van kwantitatieve uitspraken over de ruimtebehoefte voor de Bommelerwaard als geheel vindt men lastig. Dit geldt zeker voor de middellange (2012-2015) en lange termijn (2016-2020). Er is een gedifferentieerd beeld rond de benodigde groei in de periode 2009-2011: van nauwelijks groei tot meer dan 50 ha in die periode. Voor de middellange termijn (2012-2015) lopen de schattingen uiteen van kleine groei (0-25 ha) tot 50-100 ha in die periode.

³ W. van Olst, Beschikbare netto ruimte in Maasdriel en Zaltbommel, Analyse van nog invulbare ontwikkelingsruimte voor de glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard. Oktober 2007, LTO Noord Projecten.

Visie op rol overheid in ruimtelijke zin

De overheid wordt niet altijd als betrouwbare partner gezien en de planologische visie van de overheid wijkt af van de bedrijfskundige visie van de ondernemer qua ruimtevraag. De bedrijfsontwikkeling ziet men het liefst op huidige locatie, indien dit niet mogelijk is dan wel binnen Bommelerwaard. Daarbij lijkt er een tendens dat telers uit Maasdriel eerder naar Zaltbommel zullen verkassen dan omgekeerd.

De verwachting is dat bij stagnatie van de groei op korte termijn een geheel of gedeeltelijk inhaaleffect op zal treden op middellange termijn. De huidige crisis heeft dan een tijdelijk maar geen structureel effect, hooguit zal vertraging optreden. Er is vertrouwen in de tuinbouw. Het standpunt is dat de crisis ook de concurrenten treft. De Bommelerwaard heeft een historisch tuindersprofiel en de ondernemers hebben veerkracht (getoond). De verwachting is dat de toekomst aan kleine groep (100) daadkrachtige ondernemers is.

Ontwikkeling bedrijfsstructuur tuinbouw Bommelerwaard

Er is een ontwikkeling van familiebedrijven waarbij zowel bedrijfsvormen met twee generaties (veelal vader met zoon/zonen) als bedrijfsafsplittingsen/opstarts van jonge ondernemers te zien is. De jonge zelfstandige ondernemers zijn veelal gestart met een maatschap met ouders en hebben daarna de stap naar zelfstandig ondernemerschap gezet. Omdat het om relatief jonge bedrijven gaat, hebben de ondernemers de visie dat meteen al een bepaalde bedrijfsgrootte nodig is, afhankelijk van het type teelt. Nieuwe bedrijven binnen de chrysanten teelt hebben volgens de telers en experts al een minimum omvang van 6 ha nodig. Dit geldt ook voor vruchtgroentebedrijven. Ook aardbeibedrijven gaan al naar 3 ha. Deze ontwikkeling is dus in verschillende teelten te zien. Dit zijn bedrijven waarbij jonge ondernemers (25-35 jaar) duidelijk plannen voor de toekomst hebben met daarbij veelal opties op bedrijfsuitbreiding. Bij de bedrijven waar twee generaties ondernemen, zal het gros van de oudere generatie zich in de komende 10 jaar terugtrekken. Vaak hebben deze mensen dan nog wel een soort coach- en adviesfunctie voor hun kinderen. De gemiddelde bedrijfsgrootte van bedrijven binnen deze groep zijn aanzienlijk groter dan de ouderlijke bedrijven, tot wel 5-8 maal groter, afhankelijk van de teelt.

In termen van maximale of optimale bedrijfsgrootte zijn wel grenzen aan te geven. Over het algemeen wordt binnen de chrysantenteelt een blok van 8 ha als optimaal gezien voor 1 persoon qua leiding/verantwoordelijkheid. Bij arbeidsdeling of –specialisatie zijn dan uiteraard groter bedrijven ook denkbaar (modulair opgebouwd). Het aandeel familiebedrijven (met start in voorgaande generaties) is in de Bommelerwaard aanzienlijk. Er is sprake van echte “tuinderfamilies” met daarbij ook verbanden tussen families. Dat wil geenszins zeggen dat het om ambachtelijke en kleinschalige(re) bedrijven gaat. Het overgrote deel is modern en grootschalig met professioneel management en arbeidsverdeling.

Werkgelegenheid tuinbouw Bommelerwaard

Uit Rabobank onderzoek blijkt dat er de tuinbouwsector in de Bommelerwaard in 2007 4200 banen waren waarvan 2200 fulltime. De sector was daarmee goed voor 20% van de totale werkgelegenheid in de streek. Deze arbeid wordt ingevuld door gezins, tijdelijke en inleenkrachten. Vanaf 2000 is er wel een dalende werkgelegenheid te zien, met name door voortgaande mechanisatie en automatisering. Wel signaleren deskundigen een toename van invulling van arbeid door inleenkrachten

4. Innovatie

Glastuinbouw

Voor ontwikkeling en ruimtebehoefte van de glastuinbouw in de Bommelerwaard is innovatie belangrijk. Innovatie kan zowel op bedrijfsniveau als in de keten of ruimtelijk plaatsvinden. In de glastuinbouwsector in de Bommelerwaard is van oudsher een kenniscluster rond de chrysantenteelt ontstaan. Ondernemers in de chrysantenteelt uit andere delen van het land komen naar de Bommelerwaard voor kennisontwikkeling en –deling. Innovaties die nu onder de aandacht zijn in de vorm van pilotprojecten, zijn de inzet van biologische gewasbeschermingsmiddelen in de chrysantenteelt en mogelijkheden om emissies van bestrijdingsmiddelen in kwelgebieden te verlagen (project Zuiver Water), diversificatie naar andere, relatief nieuwe teelten in de Bommelerwaard (potplanten) en integratie in de keten (met name afzet en transport). Daarnaast bestaan kansen op het gebied van emissieloze kas- en de rol die de glastuinbouw kan spelen in een betrouwbare en duurzame energievoorziening in de Bommelerwaard. Te denken valt aan decentrale opwekcapaciteit d.m.v. WKK's en uitwisseling van energiestromen.

Het merendeel van de glastuinbouw in de Bommelerwaard is grondgebonden. Nieuwe conditioneringstechnieken als (semi-)gesloten kasconcepten zijn daarbij over het algemeen wat lastiger uit te voeren. De toepassing van het gesloten kasprincipe van Innogrow op een grondgebonden teelt is nieuw. Begin maart 2009 zal de kas van kwekerij Jonker BiJo in 's-Gravenzande als eerste binnen grondgebonden teelten worden geopend. Overigens hebben deze innovaties geen directe invloed op de ruimtebehoefte. Wellicht wel indirect doordat via verbeterde kasklimatisering en hogere CO₂ niveaus een hogere productie, omzet en marge per m² te behalen is. Hiermee is een hoger bedrijfsresultaat op een kleinere teeltoppervlakte te realiseren.

Ook zijn er ontwikkelingen gaande om de effecten van drainagewater bij grondteelten te "ontkoppelen" door beddenteelt, drainagesystemen, lysimeters etc. Hiermee kunnen negatieve effecten van emissies van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen mogelijk worden verminderd. Dit zal de maatschappelijke acceptatie van de sector ten goede kunnen komen.

Paddenstoelen

De paddenstoelenteelt in Nederland maakt moeilijke tijden door. Dit heeft zich de afgelopen periode vertaald in teruglopende teeltoppervlakten, dalend aantal bedrijven, dalende productie in tonnen en afnemende rentabiliteiten. Bovendien is er aanzienlijke concurrentie. Dit is de reden geweest dat de Vakgroep Paddenstoelen van LTO Nederland een stuurgroep heeft ingericht om een plan te maken voor het veiligstellen van de toekomst van de sector. Dit heeft geresulteerd in het verschijnen van de agenda "Kansen creëren door kentering, Nederlandse paddenstoelensector op weg naar 2020". Ten aanzien van innovatie staat daarin vermeld dat er bij verse paddenstoelen nauwelijks sprake is van productdifferentiatie en dat onderzoek, onderwijs en voorlichting specifiek voor paddenstoelen schaars zijn. Wel hebben mechanisering en automatisering hun intrede gedaan. Er worden nauwelijks gewasbeschermingsmiddelen meer gebruikt bij de teelt. Met assortimentsverbreding, productdifferentiatie en productontwikkeling dat alleen met ketengerichte samenwerking tussen de schakels is te bereiken, valt marktaandeel te winnen en opbrengst te verhogen. Binnen het genoemde sectorplan zijn masterplannen voor meerjarig onderzoek op het gebied van gewasbescherming, grondstoffen en veredeling ontwikkeld. Kortom, er zijn kansen voor innovatie en deze liggen zowel op het product als ketenorganisatie.

Genoemde beeld geldt grosso modo ook voor de Bommelerwaard. De Bommelerwaard is 1 van de 3 productiekernen in Nederland. Binnen deze kern is er wel een groep van jonge ondernemers (het merendeel in de plukbedrijven) die duidelijke plannen voor de toekomst hebben en deze ook recent hebben gerealiseerd of aan het realiseren zijn. Zowel ten aanzien van afzet als teelttechnologie zijn er visies en innovatieve activiteiten te bespeuren. Ook binnen de snijbedrijven zijn er belangrijke spelers in de Bommelerwaard. Hierdoor is er naar verwachting voldoende kritische massa aanwezig om bepaalde (noodzakelijke) activiteiten als assortimentsverbreding en teeltinnovaties op te pakken in de Bommelerwaardse paddenstoelensector.

5. Ontwikkelingen

De mondiale economie bevindt zich in zwaar weer. Ook de sectoren in de Bommelerwaard zullen daarvan effecten ondervinden. Hoe groot en op welke wijze is niet geheel duidelijk. Naast een effect op de afzet (grootte van de markt, productprijzen, valuta-effecten), is er ook effect ten aanzien van het verkrijgen van vreemd kapitaal. Dit zal moeilijker worden. Binnen de glastuinbouw in de Bommelerwaard ligt het zwaartepunt bij de sierteelt. De Bloemenveiling Aalsmeer heeft enige tijd geleden 12 invloedrijke trends op een rijtje gezet en hieruit 3 scenario's voor de sierteelt voor 2015 opgesteld. De trends betreffen demografische trends, verschuivende productielocaties en afzetmarkten, schaalvergroting en specialisatie, technologische innovaties (ook qua houdbaarheid), congestie in logistiek en schaarser wordende hulpbronnen.

Niet uitputtend kunnen de volgende ontwikkelingen binnen de sectoren worden onderscheiden:

- Schaalvergroting primaire sector.
- Professionalisering, individuele ondernemers en telerscollectieven.
- Internationalisering (veredeling, toelevering, teelt, afzet).
- Specialisatie (teelt) en diversificatie (functies).
- Ketenintegratie, category management, ketenverkorting.
- Product- en procesinnovatie.
- Energie innovaties.
- Tracking en tracing, ketenaansprakelijkheid.
- Mechanisering en automatisering, steeds minder grondgebonden teelten.
- Kringloopsluiting.
- Integratie met woonfuncties.
- Ontwikkeling labels en systemen en certificering.
- Toenemende maatschappelijke en ecologische druk om als sectoren te verduurzamen (klimaatvraagstuk, KRW etc.).

In de Visie 2040 die door het platform Greenports Nederland is opgesteld, wordt aangegeven dat de Nederlandse tuinbouw de komende 30 jaar verder moet internationaliseren om zijn marktleiderschap veilig te stellen. Bedrijven die in Nederland opereren, zullen dan bijna allemaal in een van de 5 Greenports of een kleiner daarmee verbonden cluster ondernemen. Het ideaalbeeld is: de productiewaarde is in 2040 verdubbeld naar €20 miljard en met een marktaandeel van minimaal 25% is de sector Europees marktleider. De helft van de Nederlandse tuinbouwbedrijven heeft 1 of meer vestigingen in het buitenland. 75% van de tuinbouwbedrijven is grootschalig opgezet en ze passen landschappelijk en maatschappelijk goed in hun omgeving met 100% duurzame producten. De sector zit in de top 3 van aantrekkelijkste werkgevers. Het betreft hier overigens een visie met daarin een wensbeeld.

De Bommelerwaard is geen Greenport, maar een satellietgebied van glasgreenports (hier Westland-Oostland)

Hoe deze ontwikkelingen en visies doorwerken op de sectoren in de Bommelerwaard is lastig aan te geven. Ondernemers met plannen en voldoende eigen vermogen kunnen als strategie kiezen voor anticyclisch investeren. Prijzen voor bouwmaterialen voor kassen zijn gedaald en de investering kan renderen op het moment dat markten weer aantrekken. Of en in welke mate dit op de korte termijn in de Bommelerwaard gebeurt, is lastig te voorspellen.

6. Conclusies

In het kader van dit onderzoek kan onderscheid worden gemaakt tussen inhoudelijke en methodologische conclusies.

Inhoudelijk: de verwachte ruimtebehoefte voor glastuinbouw

Op basis van de uitgevoerde kwantitatieve en kwalitatieve ruimtebehoefte analyse kunnen de volgende zaken geconcludeerd worden:

Er is op basis van extrapolaties van CBS data en gemeentelijke data nieuwe ruimtebehoefte in de glastuinbouw op de (middel)lange termijn (2012-2020) van gemiddeld 8-10 ha netto teeltoppervlak glas per jaar. Op de korte termijn (2009-2011) treedt naar verwachting stabilisatie op.

De huidige crisis wordt een aantal geïnterviewden als tijdelijk gezien. Men geeft aan dat de concurrentie ook last heeft van een crisis. Uit het verleden is gebleken dat de tuinbouw meerdere crises heeft gekend en hier als collectief weer uit is gekomen.

Het is wel te verwachten dat deze periode van mindere vooruitzichten behoorlijke consequenties heeft voor individuele bedrijven. Productiecapaciteit kan dan voor een deel door de overblijvende bedrijven worden ingevuld. Het is echter moeilijk in te schatten hoe de vraag zich zal ontwikkelen.

De tuinbouwsector in de Bommelerwaard heeft een historisch tuindersprofiel en veerkracht. Uit de interviews kwam naar voren dat men gelooft dat de toekomst een kleine groep (rond de 100) daadkrachtige ondernemers is die oog hebben voor de eisen en kansen uit maatschappij, markt en milieu.

Inhoudelijk: de verwachte ruimtebehoefte voor paddenstoelenteelt

Na een gestage daling treedt in de periode 2006-2008 een stabilisatie op in het areaal paddenstoelen. In combinatie met de uitkomsten van de kwalitatieve studie zal naar verwachting stabilisatie en wellicht zeer lichte groei optreden, richting uitbreiding met 1,5-2,5 ha netto teeltoppervlak op de zich ontwikkelde bedrijven. Bij de paddenstoelenteelt is de afgelopen periode een aanzienlijk aantal bedrijven al uit dorpskernen verdwenen. De resterende bedrijven hebben veelal op het eigen kavel nog voldoende uitbreidingsruimte. Door het gevaar van ziektedruk is clustering van paddenstoelbedrijven geen optie. Naar verwachting is er ook weinig synergie met andere agrarische bedrijfstakken.

Ook bij de paddenstoelenteelt tekent zich een tweedeling af. Er is een groep van jonge ondernemers die de laatste jaren aan het uitbreiden zijn geslagen. Veel oudere ondernemers met nagenoeg afgeschreven bedrijven zingen hun tijd uit en zijn nauwelijks nog bereid tot investeringen.

Op dit moment zijn er 10-15 jonge ondernemers in de paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard die serieuze uitbreiding doormaken of concrete plannen daarvoor hebben. Ze doen dit veelal bij de bestaande bedrijven. Een snijderij die nu nieuw gebouwd zou worden, zou een omvang hebben van 5 cellen van 1600 m². Een kavel zou ruimte moeten herbergen om deze grootte van bedrijfsuitbreiding nog een paar maal mogelijk te maken. Een nieuw plukbedrijf zou bijvoorbeeld 5 cellen van 500 m² groot zijn en ook dezelfde voorwaarden rond de kavel grootte kennen. Overigens bestaat het gevoel dat de paddenstoelensector wel wat innovatiever zou moeten zijn. Men is veel gericht op productie en veel minder op marktinnovatie. Een klein aantal handelaren heeft veel macht in de keten. Veredeling en bescherming van nieuwe variëteiten is lastig waardoor er op dat vlak (te) weinig gebeurt.

Inhoudelijk: de verwachte ruimtebehoefte algemeen

Ontwikkelingen van de glastuinbouw en champignonenteelt in de Bommelerwaard in ruimtelijke zin is afhankelijk van factoren als marktontwikkelingen, ondernemerschap, demografische ontwikkelingen, wet- en regelgeving, technologische ontwikkelingen en het maatschappelijke-publieke klimaat in de regio.

Het aantal bedrijven neemt af en de gemiddelde grootte van de bedrijven neemt toe, zowel in de glastuinbouw en paddenstoelenteelt. De aanvullende ruimtebehoefte zal met name gerelateerd zijn aan de glastuinbouw.

Grondgebonden teelten zullen in relatie tot emissies van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen in de toekomst worden bemoeilijkt door beleid als de KRW en de nitraatrichtlijn.

Conclusies methodologisch

De kwantitatieve en kwalitatieve informatie is bruikbaar voor de ruimtebehoefte-systematiek. Er is op basis van beschikbare data (zowel CBS als gemeentelijk) een voorspelling te doen voor de toekomstige ruimtebehoefte.

Op basis van beide datasets is voor de glastuinbouw een verhoudingscijfer tussen netto teeltoppervlak en fysiek glas op te stellen. Deze kan bijvoorbeeld op basis van de CBS cijfers (elk jaar beschikbaar zonder extra benodigde activiteiten door gemeentes/provincies) een voorspelling doen van de ontwikkeling van het areaal aan fysiek glas en door middel van een verhoudingsgetal fysiek glas-kavelgrootte (bebouwingsgraad) van het gemiddeld benodigd aantal ha aan kavels.

Hierbij is echter nog geen uitspraak te doen over de eisen en grootte/afmetingen die door de ondernemers aan de individuele kavels worden gesteld.

De verhouding netto teeltoppervlak- fysiek glas is naar verwachting bij nieuwe bedrijven kleiner dan in oude gebieden door efficiënter ruimtegebruik en minder kans op andere functies van de kasruimte dan teelt.

Het opstellen van het verhoudingsgetal netto teeltfysiek glas geeft ook deels inzicht in de ontwikkeling ten aanzien van leegstand en andere functies. Als het verhoudingsgetal oploopt, kan dit een indicatie zijn voor toenemende leegstand en andere functies als opslag etc.

Aandacht voor effecten van extrapolatie

Bedacht moet worden dat in de periode 2009-2020 mogelijke andere factoren de ontwikkeling beïnvloeden. Een factor met toenemende invloed zijn de kwalitatieve en kwantitatieve watervraagstukken. Voorbeelden hiervan zijn de Kader Richtlijn

Water (KRW), de Nitraatrichtlijn en de wens om in 2027 tot een (nagenoeg) emissieloze kas te komen. Ook is het zo dat het lokale maatschappelijke en politieke klimaat en de daadwerkelijke beschikbare en geschikte ruimte in de periode 1992-2007 fundamenteel anders kunnen worden in de periode 2009-2020. Hoe de markt voor de belangrijkste teelten in de Bommelerwaard zich gaat ontwikkelen, is ongewis. Enkele ondernemers uit bijvoorbeeld de aardbeienteelt, chrysantenteelt en paprikateelt zijn positief over de perspectieven van hun teelten. Overstappen naar andere teelten wordt over het algemeen als niet eenvoudig gezien.

7. Aanbevelingen

Aanbevolen wordt elk jaar de definitieve nieuwe cijfers van het CBS in de MS Excel database op te nemen. Deze nieuwe cijfers kunnen via Statline bij CBS worden opgehaald of er is een specifiek verzoek aan het CBS te richten. Het betreft hier zowel data over netto teeltoppervlaktes en aantal bedrijven voor de gehele glastuinbouw, sierteelt, vruchtgroente en voor paddenstoelen. Aansluitend kunnen dan extrapolaties met de nieuwe cijfers worden uitgevoerd. Daarnaast wordt aanbevolen om voor de gemeentelijke data de vergunningaanvragen jaarlijks in de Excelbestanden op te nemen. Er is mede in het kader van onderhavige studie een dataset opgesteld, getoetst aan luchtfoto's van 2008. Nieuwe aanvragen dienen daar in te worden opgenomen. Het verdient aanbeveling deze structuur in te voeren bij de gemeentes. De bouwaanvragen/sloopaanvragen komen bij de betreffende gemeentes die deze vastleggen. Aan het eind van een kalender jaar worden de gegevens door aansturing vanuit de uitvoeringsorganisatie van beide gemeentes verzameld en door de afdeling GEO van de provincie Gelderland opgenomen in GIS kaarten. Vervolgens wordt de verkregen informatie in de gemeentelijke database gezet.

Op basis van zowel de CBS data als de gemeentelijke data kan dan een verhoudingscijfer worden verkregen. Door koppeling aan kadastrale gegevens (via bouwvergunning/sloopvergunning) kan ook informatie worden verkregen over de relatie fysiek glas en kavelgroottes en –dimensies.

Toetsing op daadwerkelijke realisatie

Er worden periodiek luchtfoto's van het gebied gemaakt, o.a. in 2005 en 2008. Bij nieuwe luchtfoto's kan er bepaald worden of opstanden met verleende bouwvergunningen ook daadwerkelijk gebouwd zijn.

Jaarlijkse kwalitatieve toetsing

Het is aan te bevelen 1 keer per jaar met een doorsnede van de verschillende sectoren (zowel ondernemers als professioneel betrokkenen) de jaarlijkse updates te bespreken en de visie op ontwikkeling te vernemen en te toetsen. Hierbij is ook het inzicht in de kwalitatieve aspecten van mogelijke individuele groei van belang. Hierbij wordt bedoeld welke eisen (minimale grootte, dimensies, locatie) er aan bedrijfsontwikkeling worden gesteld. Het adressenbestand zoals deze voor de expertmeeting is gebruikt, kan hiervoor gebruikt worden.

Periodieke kwalitatieve toetsing

Het is aan te bevelen met een bepaalde frequentie de kwantitatieve analyse te toetsen met een kwalitatieve analyse door middel van interviews. Het panel zoals in onderhavige studie is gebruikt, kan daarvoor worden gebruikt. De frequentie hangt af van de sectorale en ruimtelijke dynamiek. Bij gemiddelde dynamiek is een frequentie van 1 per 3 jaar mogelijk.

Innovatie en duurzaamheid

In de glastuinbouw en paddenstoelenteelt zijn verschillende innovaties mogelijk die bij de herstructurering van deze teelten in de Bommelerwaard kansen bieden tot een sterke verduurzaming. Het verdient aanbeveling deze kansen zo veel mogelijk te benutten.

Het ligt voor de hand de coördinatie voor de aanbevolen activiteiten plaats te laten vinden vanuit de op te zetten uitvoeringsorganisatie.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

De gemeenten Maasdriel en Zaltbommel, het Waterschap Rivierenland en Provincie Gelderland hebben op 12 juni 2008 een intentieovereenkomst glastuinbouw en paddenstoelenteelt Bommelerwaard gesloten. De partijen hebben zich ten aanzien van de ontwikkeling van de sectoren glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard het volgende ten doel gesteld:

Het concentreren van de glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard teneinde een economisch sterke sector in brede zin te behouden en verder te ontwikkelen en de landschappelijke impact van de glastuinbouw te verminderen, waarbij rekening wordt gehouden met de kaders, knelpunten en kansen op het gebied van ruimtelijke ordening, waterkwaliteit- en kwantiteit, infrastructuur, landschap, leefbaarheid, milieu en energie.

De partijen willen met de aanpak zoals beschreven in de intentieovereenkomst voorzien in de Bommelerwaardse ruimtebehoefte aan glastuinbouw en paddenstoelenteelt via (1) herstructurering, (2) optimale benutting van de bestaande ruimte in bestemmingsplannen en (3) het bieden van ontwikkelingsruimte als daar via herstructurering en benutting van de bestaande ruimte niet in kan worden voorzien (de zogenaamde SER-ladder glastuinbouw). De intentieovereenkomst moet in voorjaar 2009 resulteren in een bestuursovereenkomst.

De Stuurgroep Glastuinbouw en Paddenstoelenteelt Bommelerwaard heeft CLM verzocht een kwantitatieve en kwalitatieve behoefteanalyse van de glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard uit te voeren. Aansluitend is het de bedoeling een systematiek voor deze ruimtebehoefte te ontwikkelen. De analyse en systematiek vormen bouwstenen voor de maatschappelijke kosten-baten analyse (MKBA) en voor de bestuursovereenkomst glastuinbouw en paddenstoelenteelt Bommelerwaard.

In deze rapportage worden aanpak, resultaten en conclusies van de ruimtebehoefte analyse weergegeven.

1.2 Doel en thema's

Het doel van het project is inzicht verkrijgen in de ruimtebehoefte van de Bommelerwaardse glastuinbouw- en paddenstoelenteeltsector en in relevante ontwikkelingen in deze sectoren.

Het project omvat een viertal thema's, te weten:

1. De samenstelling van de Bommelerwaardse glastuinbouw- en paddenstoelenteelt sector.
2. Het inventariseren van recente ontwikkelingen en raming van toekomstige ruimtebehoefte.

3. Te verwachten relevante markttechnische ontwikkelingen.
4. Ontwikkelen van een systematiek voor ruimtebehoefte.

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 worden de werkwijze van het project nader toegelicht. In hoofdstuk 3 wordt de systematiek van de analyse van de ruimtebehoefte uiteengezet.

In hoofdstuk 4 wordt de historische en huidige samenstelling van de sectoren en teelten gepresenteerd. Op basis van deze gegevens uit verschillende datasets wordt in hoofdstuk 5 een raming van de toekomstige ruimtebehoefte gemaakt. In hoofdstuk 6 komen de belangrijkste toekomstige ontwikkelingen aan bod en wordt voor zover mogelijk aangegeven op welke manier deze ontwikkelingen specifiek in de Bommelerwaard kunnen doorwerken. In hoofdstuk 7 worden inhoudelijke en methodologische conclusies gedaan. In hoofdstuk 8 worden aanbevelingen gedaan.

2 Werkwijze

De gevolgde werkwijze is opgedeeld in een vijftal stappen:

1. Startoverleg.
2. Bepaling van de samenstelling van de sectoren.
3. Analyse van recente ontwikkelingen, raming van ruimtebehoefte en analyse van markttechnische ontwikkelingen.
4. Ontwikkeling systematiek.
5. Rapportage en bespreking.

Stap 1 Startoverleg en regelen interviews

In deze stap zijn in een startoverleg met de opdrachtgever en de projectgroep glastuinbouw Bommelerwaard twee belangrijke onderdelen van het project besproken, te weten:

- Alle relevante literatuur die gebruikt kan worden (zoals de recente studies van LTO, Ecofys, Vanderzande Florpartners, Rabobank en de relevante statistische informatie t.a.v. de tuinbouw verzameld via LEI en CBS). Deze informatie is nodig voor het kwantitatieve onderdeel van de studie.
- Een selectie van relevante betrokkenen die op basis van hun kennis bij kunnen dragen aan de kwalitatieve analyse. Juist voor raming van de toekomstige behoefte is hun inbreng van belang (zie ook stap 3). Deze inbreng wordt uitgevoerd via interviews.

Stap 2 Bepaling van de samenstelling van de Bommelerwaardse glastuinbouw- en paddenstoelenteeltsector

In deze stap bepaalt CLM de samenstelling van de glastuinbouw en paddenstoelen-sector in de Bommelerwaard. De volgende informatie is op een rij gezet:

- De totale oppervlakte van het glasareaal in de Bommelerwaard in hectaren (uitgesplitst naar de gemeenten Maasdriel en Zaltbommel).
- De totale oppervlakte van het areaal paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard in vierkante meters van de teeltlagen en het aantal hectaren (uitgesplitst naar de gemeenten Maasdriel en Zaltbommel).
- De uitsplitsing van het glasareaal in teeltsoorten (zowel qua oppervlakte als het aantal bedrijven). Met teeltsoorten wordt bedoeld het in de kassen of cellen gekweekte gewas (chrysanten, fresia's, champignons etc.).

In deze stap werken CLM en de provincie Gelderland, de gemeenten Maasdriel en Zaltbommel en waterschap Rivierenland, samen om in beeld te brengen welke bouwaanvragen voor glas in 2008 zijn ingediend. De stap is vooral gebaseerd op gemeentelijke administratie van glastuinbouw en paddenstoelbedrijven aan de hand van meldingen en bouwvergunningen en lopende aanvragen daarin.

Stap 3 Analyse van recente ontwikkelingen, raming van de ruimtebehoefte en analyse van markttechnische ontwikkelingen

In deze stap is een analyse uitgevoerd van recente ontwikkelingen op bedrijfsniveau en markttechnische invloeden en is een raming gemaakt van de toekomstige ruimtebehoefte. De volgende informatie is op een rij gezet.

Periode 1992-2007

In deze stap is eerst een schets gemaakt van de **ontwikkeling** van de tuinbouwsector in de periode 1992-2007 aan de hand van:

- Ontwikkeling van het totale areaal glastuinbouw en paddenstoelenteelt en het aantal bedrijven in de Bommelerwaard.
- Ontwikkeling in de oppervlakte en het aantal bedrijven per aanwezige teeltsoort.
- Ontwikkeling van de gemiddelde bedrijfsomvang per aanwezige teeltsoort en van de uitschieters naar boven en naar beneden.

Deze schets is uitgevoerd door gebruik te maken van de beschikbare literatuur en data van CBS. De uitkomsten zijn ter toetsing voorgelegd in een expertmeeting.

Periode 2008-2020

Vervolgens is een **raming van de ruimtebehoefte** in hectaren voor de periode 2008-2020 opgesteld (prognose). Voor deze raming van de toekomstige ruimtebehoefte en de ontwikkeling van de glastuinbouw en paddenstoelenteelt analyseert CLM een drietal informatiebronnen, te weten de recente ontwikkeling (zie boven), de meningen/plannen van bedrijven en adviseurs en de invloed van (recente) ontwikkelingen in herstructurering en markt. In deze stap zijn betrokkenen via een gericht **interview** gevraagd informatie te leveren. De interviewvragen zijn opgesteld volgens een vast format en verwerkt in een kwalitatieve analyse. Om een zo objectief mogelijk beeld te krijgen van de toekomstige ruimtebehoefte zijn meerdere "informatiebronnen" benaderd. Enkele ondernemers in de glastuinbouw en paddenstoelenteelt, enkele teeltadviseurs, ketenpartijen en financieel adviseurs, en enkele belangenbehartigers die in het gebied werkzaam zijn, zijn geraadpleegd. In bijlage 3 zijn alle 14 geïnterviewden weergegeven.

De interviews zijn afgenomen met telers, adviseurs, en experts van een financiële instelling en een afzetorganisatie). Er zijn gesprekken gevoerd met jongere en wat oudere ondernemers en met verschillende bedrijfsgroottes variërend van minder dan 1 ha glasopstanden en 1 locatie tot 5-10 ha verdeeld over meerdere locaties. De verdeling over de sectoren en gemeentes zijn weergegeven in tabel 2.1.

Tabel 2.1 Achtergrond van de geïnterviewde betrokkenen.

	Bommelerwaard	Zaltbommel	Maasdriel
Glastuinbouw		4	4
Paddenstoelen			3
Advies expert glastuinbouw	1		
Advies expert paddenstoelenteelt	1		
Financiële instelling	1		
Afzetorganisatie AGF	1		

(1 dubbel interview met glastuinderondernemer en paddenstoelenteler, wel afzonderlijk meegeteld).

De te verwachten relevante markttechnische ontwikkelingen zijn ook in deze stap verkend omdat deze onderdeel vormen van de raming van de ruimtebehoefte.

- Kansen en bedreigingen van deze markttrends voor de Bommelerwaardse glastuinbouw- en paddenstoelenteeltsector.
- Consequenties van de markttrends voor de ruimtebehoefte.

In deze stap is specifiek een inschatting gemaakt van de volgende onderdelen:

- Ruimtebehoefte van de totale glastuinbouwsector in hectaren en paddenstoelensector in vierkante meters teeltlagen en het aantal hectaren
- Ontwikkeling van de minimale bedrijfseconomische omvang per teeltsoort (nu tot 2020).

Stap 4 Ontwikkeling systematiek

In deze stap geeft CLM advies hoe de op te richten uitvoeringsorganisatie glastuinbouw Bommelerwaard een periodieke analyse naar de ruimtebehoefte kan uitvoeren. CLM ontwikkelt een systematiek waarin de kwantitatieve en kwalitatieve analyse wordt toegepast..

Belangrijke vragen die in het advies beantwoord worden zijn:

- Welke partijen dienen hierbij te worden betrokken?
- Welke vragen dient de ruimtebehoefte-analyse te beantwoorden?
- Wat is een geschikte manier om een behoefteanalyse uit te voeren? (plan van aanpak, raadplegen gegevensbronnen)
- Wat is de gewenste frequentie van het uitvoeren van de analyse?

Stap 5 Bespreking en rapportage

In deze stap vindt **overleg** plaats met de projectgroep glastuinbouw Bommelerwaard over de resultaten en rapportage.

3 Systematiek ruimtebehoefte analyse _____

3.1 Inleiding

De systematiek voor een periodieke ruimtebehoefte-analyse van de glastuinbouw en de paddenstoelenteelt is in dit onderzoek gebaseerd op twee kwantitatieve datasets en een kwalitatieve set van interviews. Doel van de systematiek is om zo efficiënt mogelijk een zo objectief mogelijk beeld te krijgen van de ruimtebehoefte van de beide sectoren. De onderdelen van de kwantitatieve systematiek worden beschreven in paragraaf 3.2. De kwalitatieve systematiek wordt in paragraaf 3.3. verder toegelicht.

3.2 Kwantitatieve ruimtebehoefte-analyse

Voor de glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard blijken twee datasets bruikbaar voor een kwantitatieve ruimtebehoefte-analyse, te weten de bewerkte CBS-data (zie 3.2.2) en de verleende bouwvergunningen in combinatie met luchtfoto's (zie 3.2.3).

Het is belangrijk duidelijk te hebben welke informatie over het areaal glastuinbouw en paddenstoelenteelt deze datasets genereren. In de glastuinbouw bestaat een aantal termen die verschillende onderdelen van het glasareaal aanduiden (Monitor Glastuinbouw Zuid-Holland 2008). In paragraaf 3.2.1. wordt dit toegelicht.

3.2.1 Verschillende onderdelen van het areaal glas en paddestoelen

Netto glas is de hoeveelheid glas exclusief berm, paden, ketelruimten en dergelijke, dus alleen het oppervlak van de teelt. De CBS data betreffen netto glas.

Fysiek glas is het werkelijke glasoppervlak. Dat is dus al het glas wat zichtbaar aanwezig is, ongeacht wat zich daar onder bevindt. Dit oppervlak kan worden verkregen door kartering van luchtfoto's. De hoeveelheid fysiek glas is groter dan de hoeveelheid netto glas. Bij gebruik van bouwvergunningen als methode voor het bepalen van de hoeveelheid glas zal de hoeveelheid fysiek glas de basis zijn. Het gaat immers om het totaal aan bedrijfsopstanden. De gemeentelijke databases van Zaltbommel en Maasdriel met bouwvergunningen betreffen fysiek glas.

Netto-Bruto glas

De netto-bruto verhouding betreft de verhouding tussen fysiek glas en de grootte van het kavel. Bij het bruto oppervlak speelt ook de dimensie van het perceel een rol. Lange en smalle percelen zijn niet gewenst. De ideale verhouding zal veelal een rechthoek met een verhouding rond de 1: 1,5 zijn. De verhouding tussen de opstanden en het bruto kavel is de bebouwingsgraad. De bebouwingsgraad bij nieuwe realisatie ligt in de praktijk tussen de 70 en 90% bij volledige bebouwing van het kavel.

Bruto glas

Bruto glas is het uit te geven areaal aan tuinbouwkavels.

Bruto/bruto glas

Bruto/bruto is de oppervlakte van het gehele tuinbouwgebied in zijn omgeving; dus inclusief landschappelijke inpassing, groenstroken, voorzieningen, verkeersontsluiting, waterretentie e.d.; de omvang van het plangebied. Hieronder wordt ook de planologische ruimte voor glastuinbouw uit streekplannen verstaan. (netto): bruto/bruto veelal 1: 2

Netto paddenstoelen

Netto paddenstoelenteelt is de oppervlakte van de cellen (excl. paden) maal het aantal lagen van de beschikbare teeltbakken. Dit is dan het totaal beteembare oppervlakte. De CBS data betreft deze oppervlakte. De CBS data bevat tevens het aantal cellen.

Bruto oppervlakte in de paddenstoelenteelt is het volledige kavel. De verhouding teeltoppervlak- bouwblok ligt rond de 1,2-1,4 bij een plukbedrijf met 5 lagen.⁴ Voor snijbedrijven liggen de verhoudingen iets anders. Door het groter aantal stellingen zijn verhoudingen van teeltoppervlak-celoppervlak van 2,5-2,8 reëel. Hieronder is een rekenvoorbeeld van de relaties netto-bruto in de paddenstoelenteelt weergegeven.

Rekenvoorbeeld netto teeltoppervlak-bouwblok-kavelgrootte

In het algemeen ligt de verhouding tussen het teeltoppervlak (aantal teeltlagen per cel maal oppervlakte per laag) en het vloeroppervlak van een cel ligt bij een plukbedrijf zo rond de 1,65-1,75. Een plukbedrijf met een cel van 350 m² teeltoppervlak op 2 maal 5 stellingen heeft een vloeroppervlak van de cel van zo'n 200-210 m². Stel dat dit bedrijf 10 cellen heeft, dan komt het totale vloeroppervlak van de cellen op 2000-2100 m². Deze cellen bevinden zich in een bedrijfspan van +/- 3000 m². Dit komt overeen met een factor 1,5. Het bedrijfspan heeft rondom een verharde ruimte om vervoersbeweging voor aanvoer en afvoer van compost/champost en product mogelijk te maken. Het verharde oppervlak van genoemde bedrijfspan komt dan op zo'n 4200 m² (is bouwblok). Op deze bedrijfsgrootte is het dan mogelijk om met genoemde celindeling (aantal stellingen) 3500 m² teeltoppervlak te hebben. Overigens zullen genoemde verhoudingen per bedrijf kunnen verschillen.

Een verdere toelichting wordt gegeven in bijlage 1.

3.2.2 CBS gegevens glastuinbouw en paddestoelenteelt

De eerste kwantitatieve dataset betreft CBS gegevens (de zogenaamde Regeling Landbouwtelling en gecombineerde opgave, GDI). De basis voor deze CBS landbouwcijfers is de zogenaamde Regeling Landbouwtelling en gecombineerde opgave (GDI). Deze landbouwtelling vindt jaarlijks plaats tussen 1 april en 15 mei van een jaar en is verplicht. Wanneer de grond op 15 mei van een jaar nog niet beteeld is, moet de eerstvolgende teelt die voor 15 augustus van datzelfde jaar wordt opgezet, worden opgegeven. Bij tuinbouw onder glas wordt verstaan teelt in kassen bedekt

⁴ Er is een tendens naar een groter aantal lagen per stelling. Ook 6 en 7 lagen per stelling komen voor. Hiermee zal de verhouding teeltoppervlak-celoppervlak ook veranderen.

met glas of plastic of in betreedbare plastic tunnels⁵. Gewassen die voor andere partijen op contract worden geteeld, dienen bij tuinbouw onder glas te worden opgegeven. Het gaat om de beteelde oppervlakten (gemeten maat) van de hoofdgewassen.

CBS heeft voor de Bommelerwaard areaalgegevens beschikbaar van de periode 1992-2007. In de CBS data is in de periode 1992-1998 de data van de toentertijd verschillende zelfstandige gemeentes binnen de twee huidige gemeentes opgeteld. Vanaf 1999 zijn de afzonderlijke gemeentes met de gemeentelijke herindeling opgegaan in de twee huidige gemeentes Zaltbommel en Maasdiel. Met de CBS-gegevens kan onderscheid gemaakt worden tussen de arealen in beide gegevens.

De CBS data zijn bewerkt en geanalyseerd voor de

- totale glastuinbouw;
- uitsplitsing naar sierteelt en glasgroente;
- uitsplitsing van sierteelt naar chrysant, fresia's, potplanten en overig;
- uitsplitsing van glasgroente naar paprika, aardbeien en overig;
- totale paddenstoelenteelt.

De kwantitatieve methode is gebaseerd op extrapolatie van areaalontwikkelingen in de periode 1992-2007 m.b.v. CBS data en extrapolatie van de gegevens (voor 2000 en 2000-2008) uit de gemeentelijke archieven. Het gebruik van extrapolatie van historische groeicijfers naar de toekomst behoeft enige nuancering. Het kan zijn dat bij gebruik van een aanzienlijk aantal jaren in de dataset er een hoge correlatie wordt gevonden in de regressielijn⁶. Dit hangt sterk samen met de grootte van de invloed van sturende factoren. Een langdurige en diepe crisis zal in het algemeen terug te vinden zijn in de areaalcijfers en hiermee op statistische parameters.

Voorlopige CBS cijfers

Eind 2008 zijn ook de CBS cijfers voor 2008 beschikbaar gekomen. Deze CBS- cijfers van 2008 hebben een voorlopige status. Voorlopige cijfers houdt in dat o.b.v. nadere analyses, of aanvullende informatie het mogelijk is dat er nog bijstellingen volgen. Voor de glastuinbouw is een bron van aanvullende informatie de 'panelbijeenkomst glasgroenten', waarin resultaten besproken worden met experts uit de sector (Productschap Tuinbouw, DLV Plant, LEI). Daarbij wordt o.a. ook gekeken naar productie- en exportcijfers. De basis voor de CBS landbouwcijfers is de zogenaamde Regeling Landbouwtelling en gecombineerde opgave (GDI). De gegevens voor de Landbouwtelling (LBT) zijn afkomstig uit de GDI. Deze wordt door Dienst Regelingen (DR) van het ministerie van LNV uitgevoerd. DR houdt een register van bedrijven (relaties) bij en bepaalt jaarlijks welke bedrijven een GDI formulier krijgen uitgelevert.

⁵ Gewassen die geteeld worden onder niet-betreedbare tunnels (inclusief wandelkappen indien betreedbaar) en nog niet geoogste gewassen waarvan het glas is gelicht of plastic is verwijderd, vallen onder gewassen tuinbouw open grond. Ook gewassen die onder plat glas worden geteeld, vallen onder gewassen tuinbouw open grond.

⁶ Een regressielijn kan worden opgesteld door een set van meetpunten die niet precies op een lijn liggen. Bij punten die ongeveer wel op een lijn liggen, kan een lijn worden bepaald die zo goed mogelijk bij het patroon van de punten past. Dit kan door de som van de gekwadrateerde afwijkingen van de meetpunten en de berekende punten zo klein mogelijk te houden (de kleinste kwadratenmethode).

Voor de Landbouwtelling geldt als bedrijf een relatie, zoals die van DR wordt ontvangen. Het beheer van relaties vindt volledig door DR plaats. Bedrijven zijn 'verplicht' (in ieder geval voor subsidies en in het kader van diverse regelingen, w.o. de meststoffenwet) zich te registreren bij DR.

De LBT wordt tevens gebruikt voor de levering van (verplichte) EU-gegevens aan Eurostat. De definities van de LBT sluiten dan ook aan bij de EU-definities. Formeel is de definitie van een agrarisch bedrijf: een technisch-economische eenheid die onder één beheer is geplaatst en als hoofd- of nevenactiviteit landbouwactiviteiten verricht. Praktisch betekent dit dat een bedrijf met meerdere vestigingen als 1 bedrijf wordt gezien (indien onder één beheer). Als 'locatie' van de vestiging geldt in de LBT de plaats waar de hoofdbedrijfsgebouwen zich bevinden (het hoofdvestigingsadres). Of een bedrijf als zelfstandig bedrijf wordt gezien c.q. waar het hoofdvestigingsadres zich bevindt, wordt door DR bepaald.

Een en ander houdt in dat de daadwerkelijke plek waar de agrarische activiteiten worden uitgevoerd kan afwijken van de plaats waar het bedrijf (t.b.v. regionalisatie) toe wordt gerekend.

Responspercentage

De LBT is een integrale telling. Het invullen van een uitgereikte GDI is wettelijk verplicht maar het responspercentage is echter nooit 100%. In de praktijk bedraagt het responspercentage gemiddeld ca. 96%. Er zijn echter aanzienlijke verschillen per sector. Voor opengrondsteelten en veeteelt bedraagt deze ca. 99% en voor glastuinbouw gemiddeld zo'n 85-90%). Voor de non-respons wordt bijgeschat. De bijchatting voor de glastuinbouw is dus aanzienlijk hoger dan bij andere sectoren. Hierdoor is de marge op de cijfers ook groter.

Voor 2008 valt op dat het responspercentage in de glastuinbouw lager ligt dan in 2007 (ca. 87% tegen ca. 90%), met genoemde gevolgen voor de marges. Helaas kan dit niet in kwantitatieve zin worden aangegeven, o.a. doordat de exacte populatie niet bekend is en a.g.v. de diversiteit en de dynamiek in de teelten. Op basis van het onlangs gehouden paneloverleg glasgroenten zal er voor enkele gewassen (m.n. tomaten en aubergines) bij de definitieve cijfers (in maart 2009) nog een bijstelling van de arealen plaatsvinden.

Omdat het belangrijk is dat alle cijfers deze "status" hebben, is besloten de voorlopige cijfers voor 2008 niet mee te nemen. Wel wordt in hoofdstuk 4 aangegeven wat de mogelijke effecten zijn van het wel meenemen van de 2008 cijfers in de extrapolatie.

3.2.3 Gemeentelijke bouwvergunningen in combinatie met luchtfoto's

De tweede kwantitatieve dataset betreft de gemeentelijke databases van Zaltbommel en Maasdriel met bouwvergunningen en sloopvergunningen van agrarische opstanden.

Voor de gemeenten Zaltbommel en Maasdriel is op basis van dossiers van bouw-aanvragen en sloopvergunningen een overzicht verkregen van de ontwikkeling van het aantal bruto hectares in de glastuinbouw en paddenstoelenteelt. De gemeentelijke database is gebaseerd op het omzetten van gegevens uit situatieschetsen behorende bij bouw-aanvragen in een GIS systeem. Met dit GIS systeem is een kaart ontwikkeld met daarin per jaar een overzicht van de gerealiseerde bedrijven

ontwikkeld met daarin per jaar een overzicht van de gerealiseerde bedrijven (grootte en locatie).

In 2007 is er door de provincie Gelderland i.s.m. de gemeenten Maasdriel en Zaltbommel een telling van het areaal glastuinbouw uitgevoerd. Met behulp van GIS zijn de glasopstanden opgeteld. Deze telling gaf een totaal van 377 ha. Omdat met luchtfoto's is gewerkt die in 2005 zijn gemaakt, waren in de telling de ontwikkelingen van 2006 en 2007 niet meegenomen. Als deze gerealiseerde hectares glas hierbij worden gevoegd, dan komt het totaal voor 2007 voor de Bommelerwaard op 410 ha glasopstanden.

Eind januari 2009 zijn gegevens gebaseerd op luchtfoto's van 2008 beschikbaar gekomen. Met deze dataset is verder gewerkt. Voor een toelichting op de totstandkoming van de gebruikte arealen wordt verwezen naar Bijlage 2.

De bruikbaarheid van een gemeentelijke database is sterk afhankelijk van een aantal factoren. Betreft het bijvoorbeeld geheel of gedeeltelijke vernieuwing (dan ook een sloopvergunning) of betreft het aanvullende nieuwbouw? Om welk type kas gaat het: glas of foliekassen? Foliekassen zijn vaak semi-permanent, eventueel mobiel en worden veelal gebruikt voor vervroeging, aardbeienteelt en ondersteunend bij boomteelt of fruitteelt. Deze kassen worden overigens wel binnen de CBS data meegenomen. Het goed omschrijven en registreren van de aanvraag is dan ook van groot belang.

De basis voor de CBS landbouwcijfers is zoals aangegeven de zogenaamde Regeling Landbouwtelling en gecombineerde opgave (GDI). De andere dataset is de gemeentelijke database van bouwvergunningen. Het is belangrijk dat duidelijk is wat de grondslag is van de data. Het gebruik van datasets dient dan ook met de nodige voorzichtigheid te gebeuren. In het aanleveren van data kunnen onvolkomenheden zitten. Als de database een behoorlijke grootte (aantal jaren) heeft, zou betoogd kunnen worden dat een eventuele fout qua grootte over de jaren gelijk blijft. Dit is echter niet altijd goed te bepalen.

3.3 Kwalitatieve ruimtebehoefte-analyse

Een kwalitatieve benadering dient als toetsing van en aanvulling op de kwantitatieve gegevens. In dit onderzoek is gekozen voor (diepte-)interviews als instrument. Via interviews kan slechts een gedeelte van de doelgroep worden benaderd. Een groot voordeel is echter de mogelijkheid van interactiviteit en het gebruiken van inzichten in de verschillende gesprekken. Het is belangrijk dat de gekozen gesprekspartners een weerspiegeling vormen van de gehele doelgroep.

Voor zover relevant voor de gespreksgroep zijn in de interviews de volgende zaken besproken:

- Bedrijfsgegevens (ouderdom bedrijf/ondernemer, areaal, type teelt, nevenvestiging, bedrijfsopvolging/-beëindiging, ondernemingsvorm).
- Bedrijfsontwikkeling (teelt/areaal) in de periode 1992-2008, uitbreidingen (reden, belemmeringen).
- Verwachte bedrijfsontwikkeling in de periode 2009-2020 groei areaal in periodes 2009-2011, 2012-2015, 2015-2020. Ontwikkelingen als intensivering, diversificatie, andere teelten, verbreding, anders. Eisen aan eventuele bedrijfsuitbreiding, mogelijkheden tot bedrijfsverplaatsing overwegingen bij eventuele uitbreiding, kansen en bedreigingen.

- Visie op sectorale en regionale ontwikkeling qua ruimtebehoefte op de korte, middellange en lange termijn. Ontwikkelingen als intensivering, diversificatie, andere teelten, verbreding, anders.
- Belangrijkste ontwikkelingen in sector (markten, fysieke en maatschappelijke omgeving, technologie, arbeidsmarkt, ondernemersomgeving, beleid) en betekenis voor ruimtebehoefte.

Een toekomstige ontwikkeling van de sector hoeft niet altijd met fysieke groei (m²) gepaard te gaan. Een ondernemer zal in eerste instantie kijken naar de verhouding tussen kosten en baten. Mochten diepte-investeringen (investeringen op het bestaande areaal) een beter rendement betekenen, dan kunnen breedte-investeringen (plat gezegd meer m²) minder interessant zijn. Bovendien is dat niet altijd mogelijk op de betreffende locatie of is het moeilijk andere locaties te vinden.

3.4 Systematiek

De voorgestelde systematiek bestaat uit een aantal stappen:

CBS data

- Jaarlijks opvragen CBS data voor de Bommelerwaard (glastuinbouw en paddenstoelenteelt).
- Opname nieuwe CBS data in Excelstructuur.
- Het maken van grafieken met de nieuwe situatie netto teeltoppervlak.
- Het opstellen van een nieuwe regressielijn.
- Bepaling nieuwe ruimtebehoefte.
- Bepaling gemiddelde bedrijfsgroottes van de belangrijkste teelten (zie paragraaf 4.6).

Gemeentelijke data

- Ontvangen en behandelen bouwvergunningen en sloopvergunningen voor glastuinbouw en paddenstoelenteelt per gemeente.
- Aan einde van jaar digitale opname situatieschetsen in GIS-kaart door de provincie Gelderland.
- Bepaling fysiek glas en opstanden paddenstoelen op basis van GIS data.
- Opname netto nieuwe areaal (saldo van bouw en sloop) in Excelstructuur.
- Bepaling nieuwe jaarlijkse verandering.
- Het maken van een regressielijn met opname van nieuwe data.
- Toetsing nieuwe regressieformule met voorgaande regressielijnen.

Confrontatie data

- Bepaling verhoudingsfactor door vergelijking nieuwe CBS data en nieuwe gemeentelijke data.

Jaarlijkse kwalitatieve toetsing

- Bespreking 1 keer per jaar met een doorsnede van de verschillende sectoren (zowel ondernemers als professioneel betrokkenen) de jaarlijkse bovenbeschreven kwantitatieve updates, vernemen en toetsen individuele visie op ontwikkeling. Hierbij is ook het inzicht in de kwalitatieve aspecten van mogelijke individuele groei van belang.

Uitvoeren uitgebreidere kwalitatieve toetsing

- Toetsing met een bepaalde frequentie de kwantitatieve analyse met een kwalitatieve analyse door middel van interviews. Het panel zoals in onderhavige studie is gebruikt, kan daarvoor worden gebruikt. De frequentie hangt af van de sectorale en ruimtelijke dynamiek. Bij gemiddelde dynamiek is een frequentie van 1 per 3 jaar mogelijk.

Toetsing digitalisering gemeentelijke data aan luchtfoto's

- Met nieuw beschikbaar komende luchtfoto's (laatste is 2008) toetsing op daadwerkelijke bebouwd zijn van saldo van bouw/sloop.

4 Historische en huidige samenstelling van de sectoren

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk is de samenstelling van de glastuinbouw en paddenstoelensector in de Bommelerwaard t/m 2007 in kaart gebracht. Het betreft hier:

- De totale oppervlakte van het glasareaal in de Bommelerwaard in hectaren (uitgesplitst naar de gemeenten Maasdriel en Zaltbommel) en het aantal bedrijven in de periode 1992-2007.
- De totale oppervlakte van het areaal paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard in vierkante meters van de teeltlagen en het aantal hectaren (uitgesplitst naar de gemeenten Maasdriel en Zaltbommel) voor de periode 1992-2007.
- De uitsplitsing van het glasareaal voor de gewassen chrysanten, fresia's, rozen, paprika's, aardbeien en paddenstoelen (zowel qua oppervlakte als het aantal bedrijven).
- Ontwikkeling van de gemiddelde bedrijfsomvang per gewas.

4.2 Het plangebied

De Bommelerwaard bestaat anno 2009 uit twee gemeentes: Zaltbommel en Maasdriel.

Zaltbommel

Zaltbommel is van oudsher de glastuinbouwgemeente. Het omvat naast de vestigingsstad zelf de kernen Aalst, Brakel, Bruchem, Delwijnen, Gameren, Kerkwijk, Nederhemert-Noord, Nederhemert-Zuid, Nieuwaal, Poederoijen en Zuilichem. Daarnaast heeft de gemeente nog 4 buurtschappen: Bern, Oensel, Poederoijensehoek, en De Rietschoof.

Maasdriel

Maasdriel is de gemeente in de Bommelerwaard waar de paddenstoelenteelt is gesitueerd. In 1999 gingen met een gemeentelijke herindeling de gemeenten Ammerzoden, Hedel, Rossum, Heerewaarden en het oude Maasdriel op in het huidige Maasdriel. Het omvat nu de kernen Alem, Ammerzoden, Hedel, Heerewaarden, Hoenzadriel, Hurwenen, Kerkdriel, Rossum, Velddriel, Well en Wellseind. Daarnaast telt de gemeente nog een aantal buurtschappen: Californie, Doorning, Hoorzik, Rome, Sint Andries, Slijkwell, Veluwe, Voorne en Wordragen.

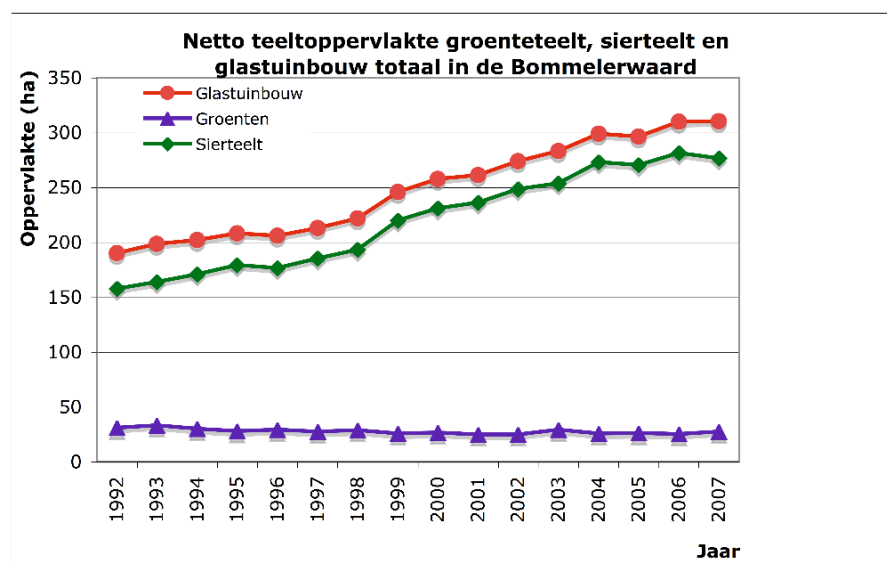
In onderstaand figuur zijn de huidige intensiveringsgebieden opgenomen.

Figuur 4.1 Een overzicht van de positie en grootte van de intensiveringsgebieden voor glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard.

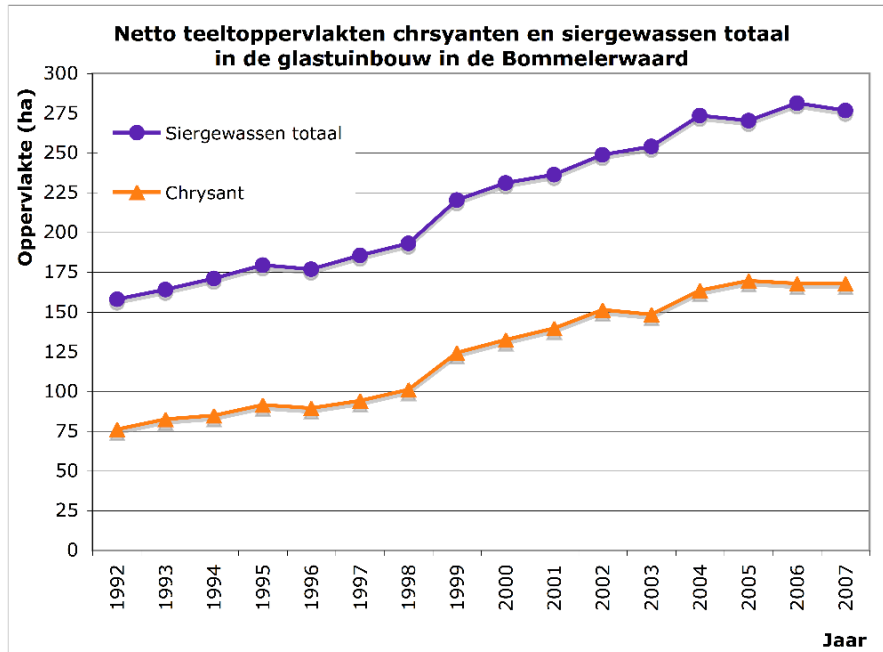
4.3 Glasareaal in de Bommelerwaard op basis van CBS data

In de periode 1992-2007 vindt in de Bommelerwaard een gestage groei plaats van de glastuinbouw tot een maximum van ruim 300 hectare netto teeltoppervlak in 2007 (figuur 4.2.). Deze groei wordt vooral bepaald door de groei in de sierteelt. De glasgroente vertoont variatie in de tijd en geen duidelijke trend.

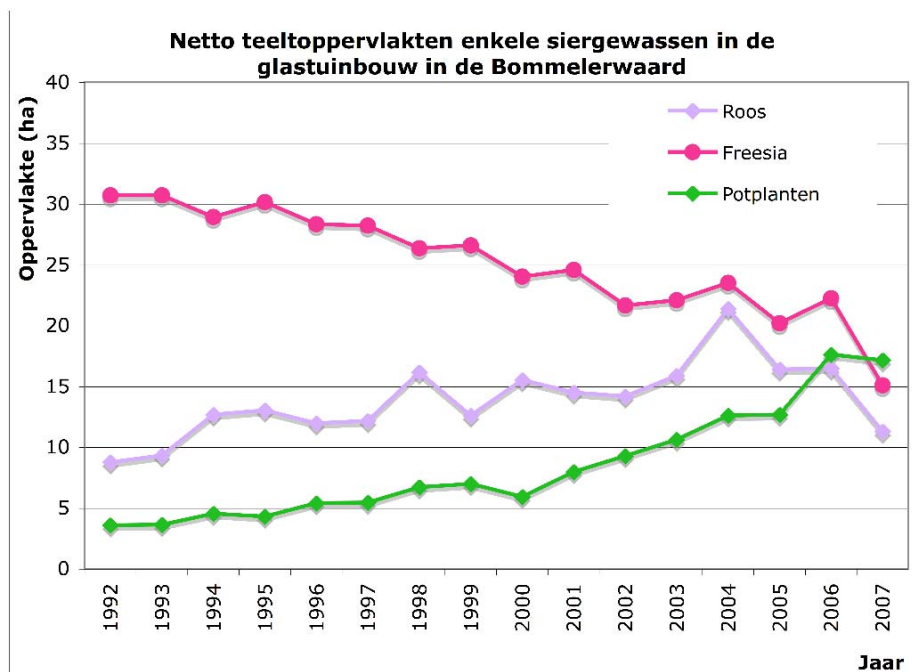

Figuur 4.2 Netto teeltoppervlak in ha van de totale glastuinbouw, de groenteteelt en de sierteelt in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

Nadere analyse van de sierteelt laat zien dat de groei in deze sector vooral wordt bepaald door de groei van de chrysantenteelt (figuur 4.3.). Ook de rozenteelt en potplantenteelt zijn gegroeid, terwijl de fresiateelt is gedaald (figuur 4.4).

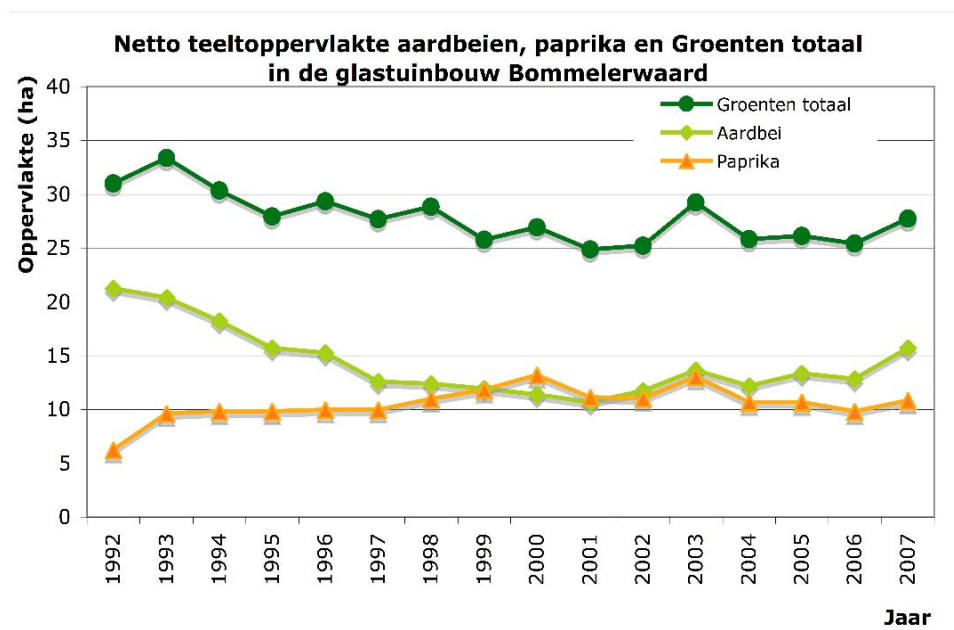

Figuur 4.3 Netto teeltoppervlak in ha van de sierteelt c.q. chrysantenteelt in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

Figuur 4.4 Netto teeltoppervlak in ha van de rozen-, freesia- en potplantenteelt in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

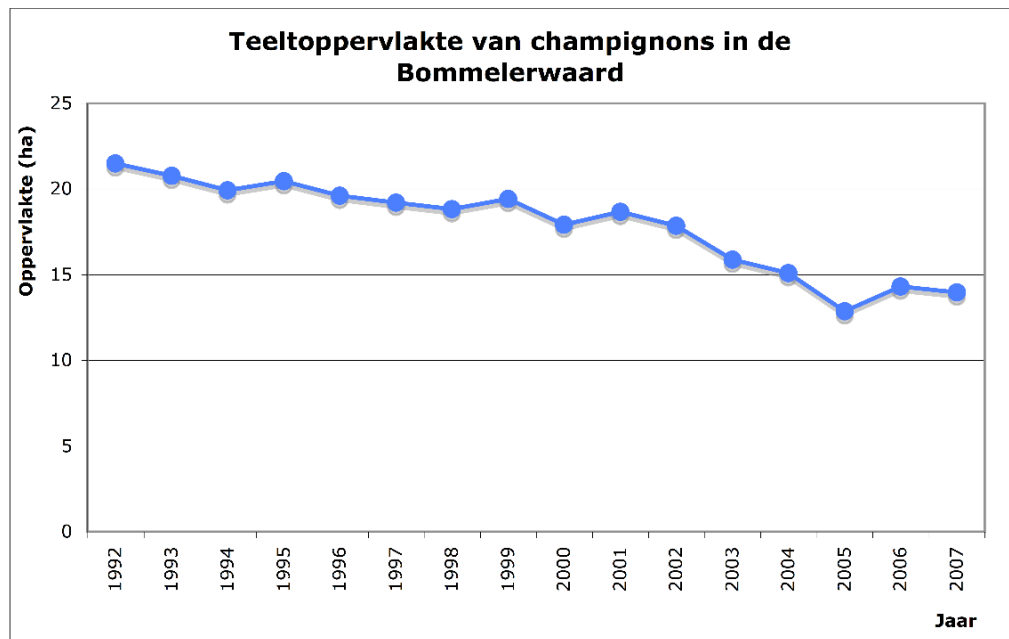
Nadere analyse van de groenteteelt laat zien dat deze teelt weer terug is op een kleine 30 ha na een kleine daling naar 25 hectare in de periode 2004-2006 (figuur 4.5.). De paprikateelt lijkt na een lichte teruggang/stabilisatie in de periode 2003-2006 zeer licht te zijn gegroeid in 2007 tot ruim 10 ha. De aardbeiteelt is gestegen tot ruim 15 ha.

Figuur 4.5 Netto teeltoppervlak in ha van de totale groenteteelt, en aardbei en paprikateelt in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

4.4 Teeltoppervlak paddenstoelen in de Bommelerwaard

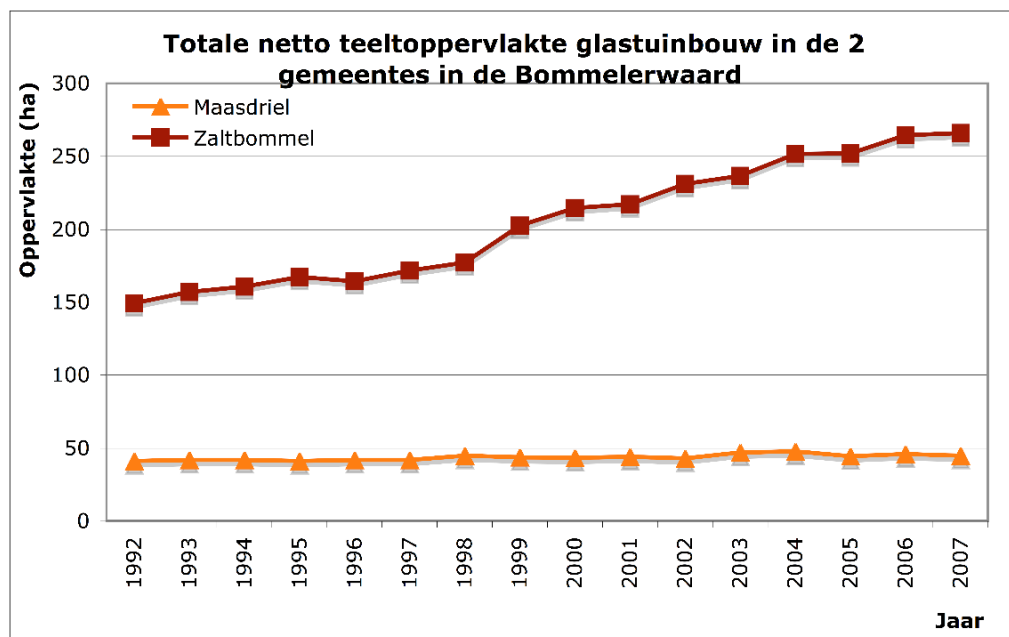
In de periode 1992-2007 vindt in de Bommelerwaard een gestage daling plaats van de paddenstoelenteelt tot een minimum van zo'n 13 hectare teeltoppervlak in 2005 (figuur 4.6.). De afgelopen drie jaar vindt een stabilisatie plaats.

Figuur 4.6 Netto teeltoppervlak in ha van de paddenstoelenteelt in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

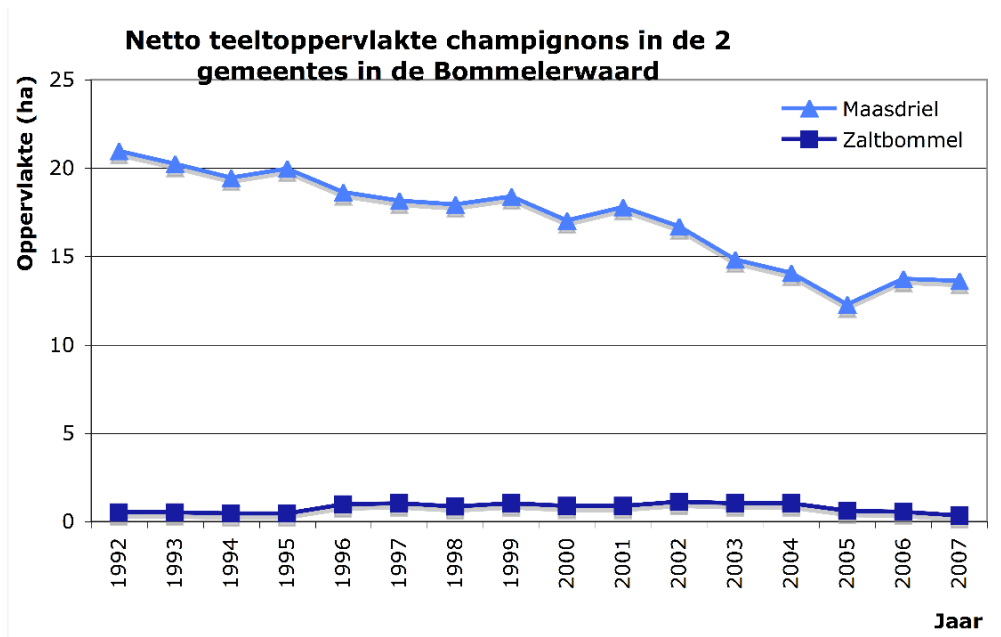
4.5 Teeltoppervlakken per gemeente

In de periode 1992-2007 is de omvang van de glastuinbouw (netto glas) in de gemeente Maasdriel stabiel rond een oppervlakte van bijna 50 hectare. In Zaltbommel is de oppervlakte gegroeid van 150 hectare in 1992 tot 250 hectare in 2007 (figuur 4.7).

Figuur 4.7 Netto teeltoppervlak in ha van de glastuinbouw in Zaltbommel en Maasdriel in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

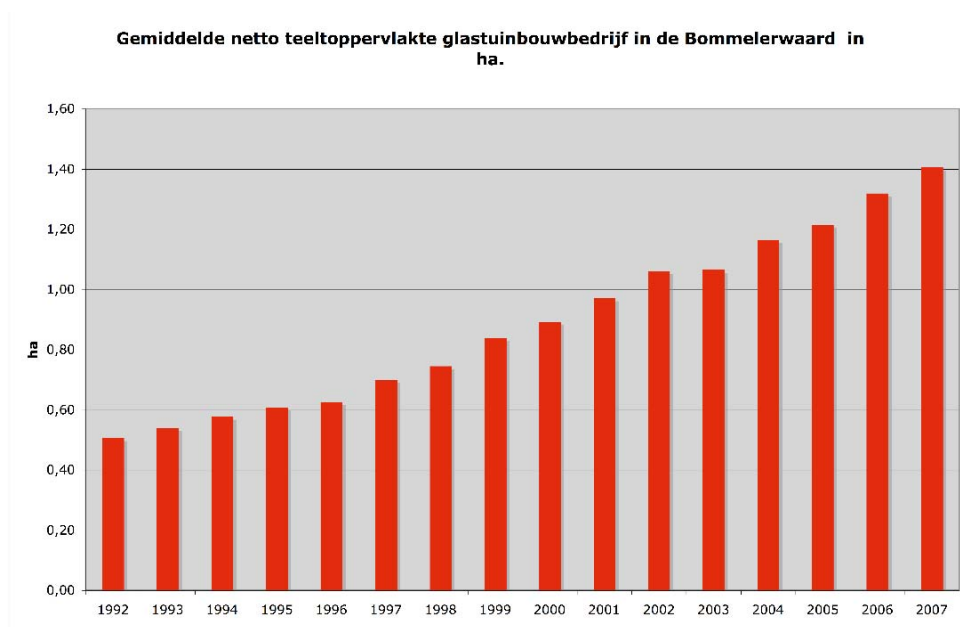
In de periode 1992-2007 neemt –zoals eerder aangegeven- de omvang van de paddenstoelenteelt in de gemeente Maasdriel af naar een oppervlakte van bijna 15 hectare. In Zaltbommel is nauwelijks paddenstoelenteelt aanwezig (figuur 4.8).

Figuur 4.8 Netto teeltoppervlak in ha van de paddenstoelenteelt in Zaltbommel en Maasdriel in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

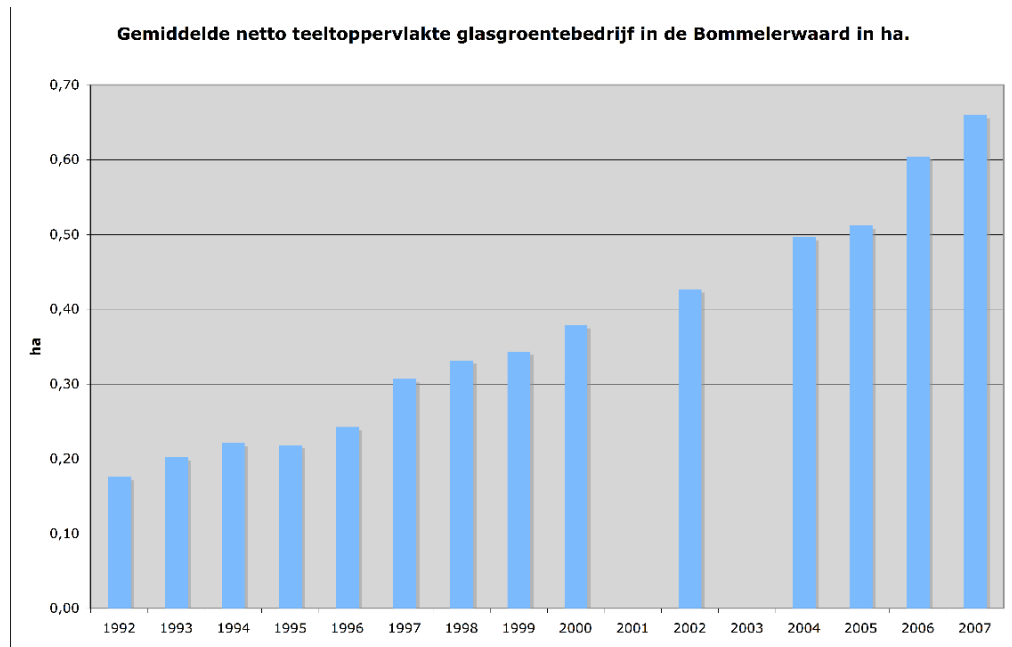
4.6 Gemiddelde bedrijfsgroottes (teeltoppervlak)

In de periode 1992-2007 is de gemiddelde teeltoppervlakte per bedrijf gestegen van 0,5 naar 1,4 hectare. Dit is bijna een verdrievoudiging in 15 jaar (figuur 4.9).

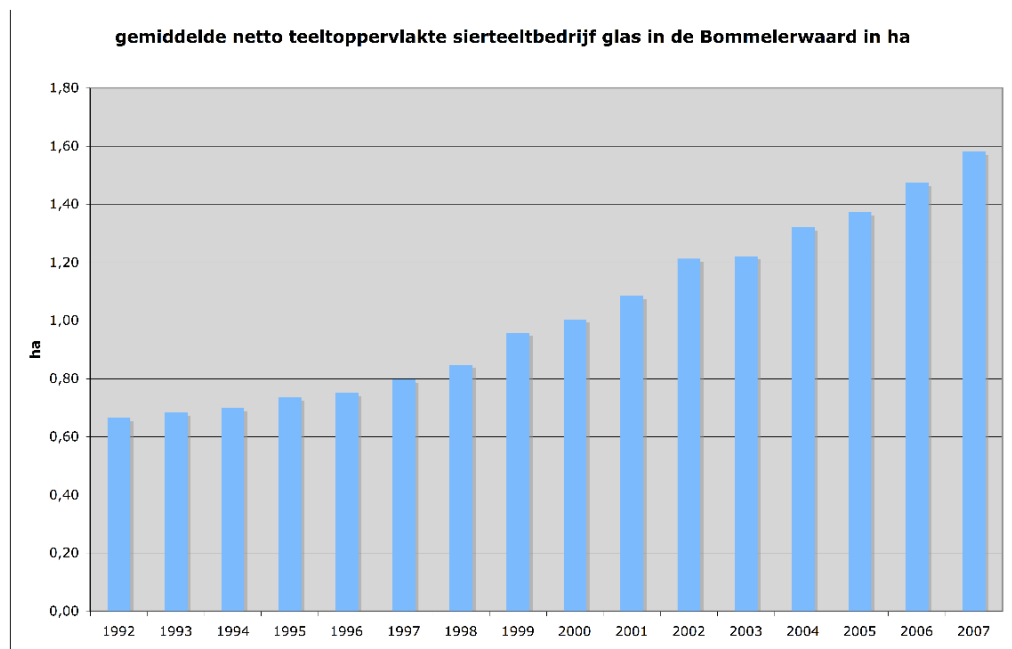

Figuur 4.9 Gemiddelde netto teeltoppervlakte in ha van de glastuinbouw in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

Voor glasgroente is dit een stijging van 0,2 naar 0,65 hectare (figuur 4.10). Voor sierteelt van 0,6 naar 1,5 hectare (figuur 4.11).

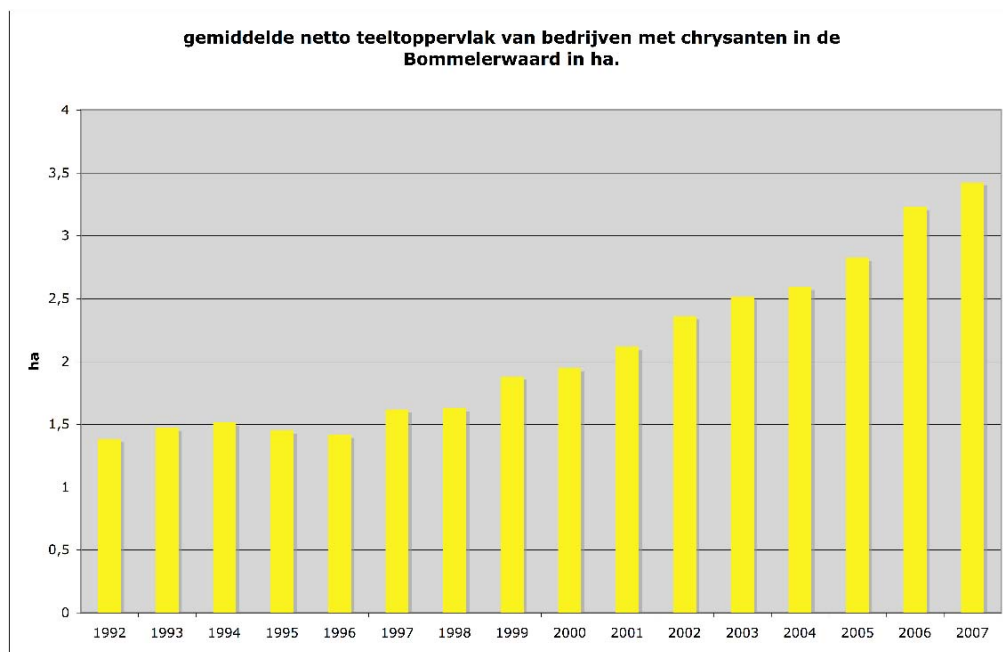

Figuur 4.10 Gemiddelde netto teeltoppervlakte in ha van de glasgroentebedrijven in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

Figuur 4.11 Gemiddelde netto teeltoppervlakte in ha van sierteeltbedrijven in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

Voor de belangrijkste teelt qua areaal betreft, de chrysantenteelt, is een duidelijke trend naar schaalvergroting te zien. Deze wordt met name vanaf 1999 ingezet. (figuur 4.12)

Figuur 4.12 Gemiddelde netto teeltoppervlakte in ha van chrysantenbedrijven in de periode 1992-2007 in de Bommelerwaard.

4.7 Historische en huidige areaal op basis van gemeentelijke database

In onderstaande tabellen is een overzicht gegeven van de ontwikkeling van de arealen fysiek glas en paddenstoelenteelt in beide gemeentes.

Tabel 4.1 Ontwikkeling van de arealen glastuinbouw (fysiek) glas in de gemeenten Maasdriel en Zaltbommel op basis van gemeentelijke database.

Jaar	Maasdriel ha	Zaltbommel ha	Bommelerwaard ha
1999	54,6	208,6	263,2
2000	55,5	219,8	275,3
2001	59,4	263,2	322,7
2002	61,8	268,3	330,0
2003	62,7	284,7	347,3
2004	64,1	301,1	365,2
2005	64,7	321,5	386,1
2006	65,0	336,7	401,7
2007	65,0	344,9	409,9
2008	66,9	361,4	428,3

Tabel 4.2 **Ontwikkeling van het areaal paddenstoelenteelt (fysiek oppervlak) in de gemeenten Maasdriel op basis van gemeentelijke database.**

Jaar	Maasdriel ha
1999	14,44
2000	14,81
2001	15,48
2002	15,48
2003	15,57
2004	15,64
2005	15,64
2006	15,64
2007	15,64
2008	15,78

Het areaal paddenstoelenteelt in de gemeente Zaltbommel bedraagt 0,37 ha in 2008.

5 Raming van de ruimtebehoefte

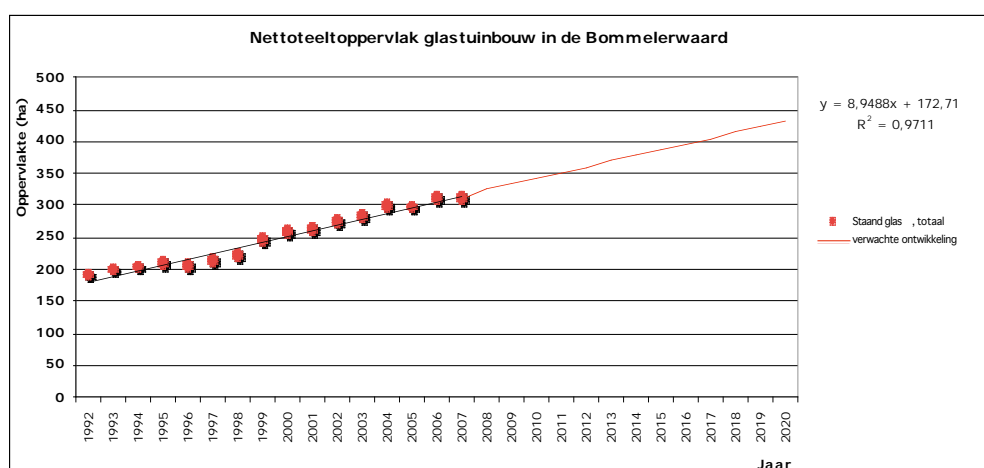
Op basis van de historische ontwikkelingen en toekomstige plannen en ontwikkelingen is een raming van de toekomstige ruimtebehoefte gemaakt voor de periode 2008-2020 (prognose).

5.1 Kwantitatieve methode.

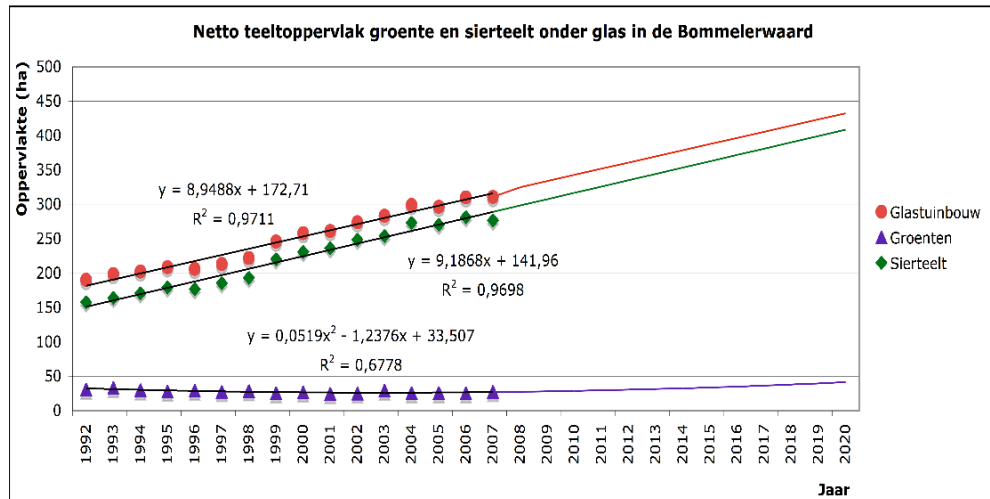
De kwantitatieve methode is gebaseerd op extrapolatie van areaalontwikkelingen in de periode 1992-2007 m.b.v. CBS data en extrapolatie van de gegevens (voor 2000 en 2000-2008) uit de gemeentelijke archieven. In paragraaf 5.1.1. zijn de extrapolaties op basis van de CBS data weergegeven. In paragraaf 5.1.2. zijn de extrapolaties op basis van de gemeentelijke data opgenomen.

5.1.1 Raming glastuinbouw op basis CBS data

In onderstaande figuren zijn voor de totale glastuinbouw, de sierteelt en de groentesector de verwachte netto teeltarealen geëxtrapoleerd door middel van een regressielijn of trendlijn. Hierbij is de dataset in de periode 1992-2007 gebruikt. Zoals te zien is in figuur 5.1 is er een lineaire fit verondersteld. Voor de totale glastuinbouw is een correlatie (R^2) van 0,97 verkregen. M.b.v. de regressieformule is een voorspelling te doen over de ontwikkeling van de teeltarealen in de periode 2008-2020. Op basis van de historische cijfers t/m 2007 wordt een netto groei van 9 ha per jaar geprognosticeerd.

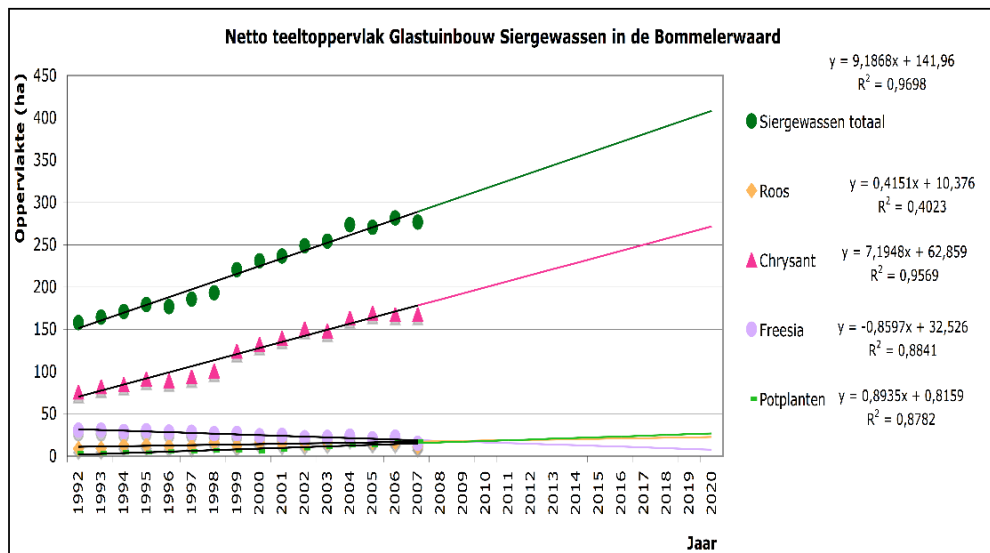

Figuur 5.1 Het te verwachten netto teeltoppervlak in de periode 2009-2020 op basis van extrapolatie van de ontwikkeling in de periode 1992-2007.

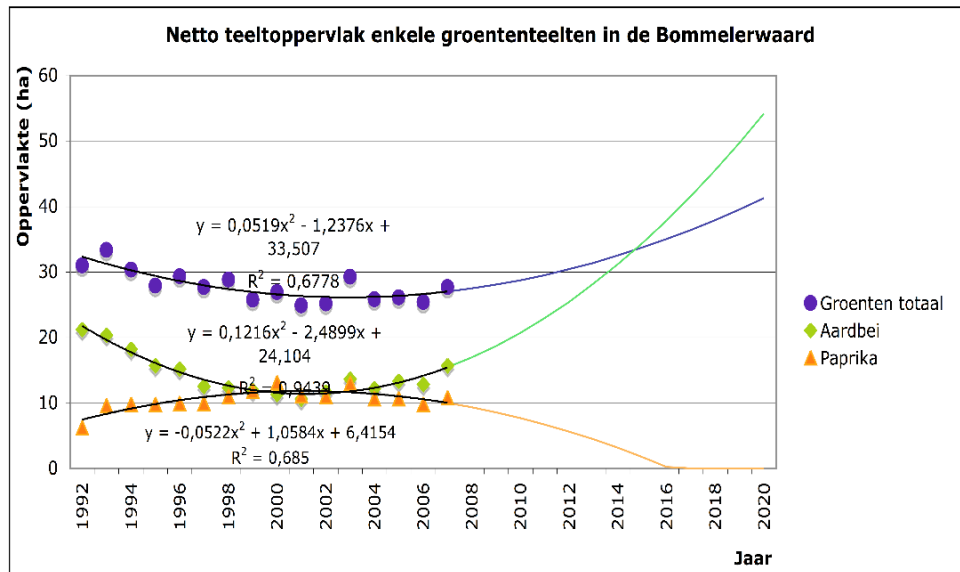
Figuur 5.2 Het te verwachten netto teeltoppervlak van de sierteelt en groenteteelt in de periode 2009-2020 op basis van extrapolatie van de ontwikkeling in de periode 1992-2007.

In bovenstaande figuur zijn de te verwachten netto teeltoppervlakten van sierteelt en groenteteelt te zien. De sierteeltlijn is het best te beschrijven met een lineaire ($y = ax + b$) regressie met een hoge correlatie. De lijn voor de ontwikkeling van de groenteteelt is een 2^e orde beschrijving (met vergelijking $y = ax^2 + bx + c$) met een duidelijk lagere correlatie.

Figuur 5.3 Het te verwachten netto teeltoppervlak van enkele sierteeltgewassen in de periode 2009-2020 op basis van extrapolatie van de ontwikkeling in de periode 1992-2007.

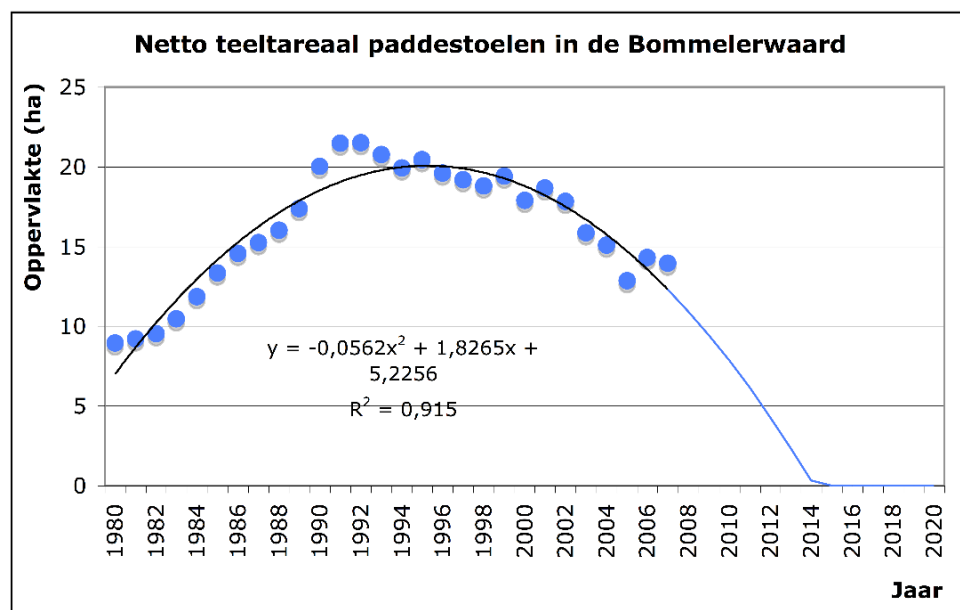
Als gekeken wordt naar de ontwikkeling van specifieke teelten binnen de sierteelt, dan valt het grote belang van de chrysantenteelt op. Alle teelten laten een redelijke mate van correlatie zien, behalve de rozenteelt. Bij freesia's is een daling van het areaal te zien.

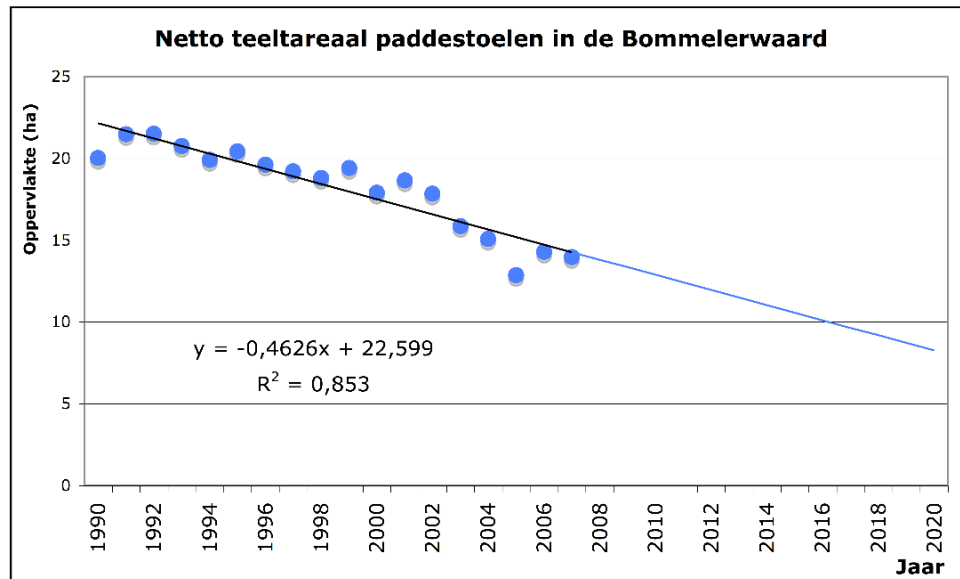
Figuur 5.4 Het te verwachten netto teeltoppervlak van enkele groentegewassen in de periode 2009-2020 op basis van extrapolatie van de ontwikkeling in de periode 1992-2007.

Bij de groenteteelten zijn 2^e orde vergelijkingen als “beste fit” weergegeven. De voorspellende waarde van regressies bij deze teelten ligt lager dan de regressies op geaggregeerd niveau (gehele glastuinbouw). Zo is het verdwijnen van de paprika teelt in 2016 in de Bommelerwaard niet realistisch. Te zien is dat de aardbeienteelt de laatste jaren weer in de lift zit. Echter, een groeipatroon zoals weergegeven door de groene lijn is ook niet reëel. Dit geeft aan dat het gebruik van deze regressielijnen in bepaalde situaties geen goede voorspellende waarde heeft.

5.1.2 CBS data paddenstoelen

Figuur 5.5 Het te verwachten netto teeltoppervlak paddenstoelenteelt in de periode 2009-2020 op basis van extrapolatie (2e orde) van de ontwikkeling in de periode 1980-2007.

Figuur 5.6 Het te verwachten netto teeltoppervlak paddenstoelenteelt in de periode 2009-2020 op basis van extrapolatie (lineair) van de ontwikkeling in de periode 1990-2007.

Bij de paddenstoelenteelt zijn 2 regressievergelijkingen weergegeven. De 2^e orde vergelijking in figuur 5.5 beschrijft het historisch verloop vrij goed met een aanzienlijke mate van correlatie. Echter, de voorspelling dat er in 2014 geen paddenstoelenteelt meer is, is wederom niet reëel. In figuur 5.6 is een lineaire regressie weergegeven. Hiervan is de correlatie echter minder. De tendens voor de toekomst is een dalende. Op basis van de kwalitatieve studie zal er naar verwachting echter een stabilisatie en wellicht zeer lichte groei optreden.

5.1.3 Gemeentelijke data

De gemeentelijke data geven het fysieke glas aan. In onderstaande tabellen zijn voor de 2 gemeentes en de Bommelerwaard als geheel de gemeentelijke data (fysiek glas), de CBS data (netto glas) en de verhoudingsfactoren tussen netto glas en fysiek glas weergegeven. Dit verhoudingscijfer kan worden gebruikt om op basis van de CBS data een voorspelling te doen over het areaal aan fysiek glas.

Tabel 5.1 Glastuinbouwarealen op basis van CBS data en gemeentelijke data voor de periode 1999-2007/2008 en de berekende verhoudingsfactoren netto teeltareaal-fysiek glas voor de gemeentes Maasdriel en Zaltbommel.

Maasdriel				Zaltbommel			
	Gemeentelijke database (fysiek glas)	CBS (netto)	Factor		Gemeentelijke Database (fysiek glas)	CBS (netto)	Factor
Jaar	ha	ha		Jaar	ha	ha	
1999*	54,6			1999	209		
2000	55,5	43,3	1,28	2000	220	214,7	1,02
2001	59,4	44,1	1,35	2001	263	217,3	1,21
2002	61,8	42,9	1,44	2002	268	231,1	1,16
2003	62,7	46,9	1,34	2003	285	236,6	1,20
2004	64,1	47,8	1,34	2004	301	251,4	1,20

Vervolg tabel 5.1

Maasdriel			Zaltbommel				
	Gemeentelijke database (fysiek glas)	CBS (netto)	Factor		Gemeentelijke Database (fysiek glas)	CBS (netto)	Factor
2005	64,7	44,4	1,46	2005	321	252,1	1,28
2006	65,0	45,9	1,42	2006	337	264,3	1,27
2007	65,0	44,7	1,45	2007	345	265,9	1,30
2008	66,9			2008	359		
		gem	1,38			gem	1,21
		st. dev	0,07			st. dev	0,09

* Waarde 1999 is het saldo van de jaren t/m 1999

Tabel 5.2 Glastuinbouwarealen op basis van CBS data en gemeentelijke data voor de periode 1999-2007/2008 en de berekende verhoudingsfactoren netto teeltareaal-fysiek glas voor de Bommelerwaard.

Bommelerwaard	Gemeentelijke database (fysiek glas)	CBS (netto)	factor
jaar	ha	ha	
1999	263		
2000	275	258	1,07
2001	323	261	1,23
2002	330	274	1,20
2003	347	283	1,23
2004	365	299	1,22
2005	386	297	1,30
2006	402	310	1,30
2007	410	311	1,32
2008	428		
		gem	1,23
		st. dev	0,08

In de eerder genoemde glasmonitor 2008 van de provincie Zuid-Holland (paragraaf 3.2) blijkt dat de verhouding netto-fysiek glas per jaar fluctueert. De fysieke hoeveelheid glas is daarbij bepaald door kartering van luchtfoto's. De verhouding ligt tussen de 1:1,23 en de 1:1,31.

Mogelijke verklaringen die in de Monitor worden gegeven voor de fluctuaties zijn meer lege kassen, minder intensieve teelten en het gegeven dat steeds meer verwerking (verpakking en sortering) in plaats van teelt op het bedrijf (onder glas) plaatsvindt.

De waarden in de Bommelerwaard komen met name voor de gehele Bommelerwaard en Zaltbommel overeen met de gevonden waarden in Zuid Holland. Alleen Maasdriel zit daar iets boven.

5.2 Kwalitatieve methode

De kwalitatieve methode is op basis van interviews, aangevuld met analyse door CLM. De te verwachten relevante markttechnische ontwikkelingen worden ook in deze stap verkent omdat deze onderdeel vormen van de raming van de ruimtebehoefte. CLM analyseert deze trends op basis van haar kennis van kansen zoals innovatieve technische en automatiseringsontwikkelingen en via de interviews. Ook kansen en bedreigingen van het ruimtelijk combineren van glastuinbouw en padenstoelenteelt worden geanalyseerd.

Glastuinbouw en recente situatie

Belangrijk bij de raming is de invloed van de huidige lastige situatie in de glastuinbouw, inclusief de prijsschommelingen en veranderingen in gasprijs, op de ontwikkeling van de glastuinbouw in de Bommelerwaard. De situatie kan op korte termijn leiden tot het stoppen van bedrijven. De vraag is in hoeverre deze situatie op langere termijn effect heeft op de ruimtebehoefte.

5.2.1 Glastuinbouw

Er is in totaal met 12 personen over de glastuinbouwontwikkelingen gesproken. Bij de telers betreft het 3 chrysantentelers (waarvan 1 ook potplanten teelt), 2 snijbloementelers, 2 aardbeientelers en 1 paprikateler. Daarnaast is er met 2 financiële specialisten gesproken, een adviseur snijbloemen en vertegenwoordiger van een afzetcoöperatie.

Binnen de groep van telers zijn zowel ondernemers met kleine(re) bedrijven (<1 ha) als ondernemers met 1 of meer vestigen en een totaal glasareaal van >5 ha. Daarnaast is een doorsnede gemaakt van telers in beide gemeentes met solitaire vestigingen als vestigingen in concentratiegebied. Zowel leeftijd van de ondernemers als leeftijd van de opstanden verschilde.

De belangrijkste onderdelen binnen de gesprekken zijn geweest:

- Bedrijfsgegevens (ouderdom bedrijf/ondernemer, areaal, type teelt, nevenvestiging, bedrijfsopvolging/-beëindiging, ondernemingsvorm).
- Bedrijfsontwikkeling (teelt/areaal) in de periode 1992-2008, uitbreidingen (reden, belemmeringen).
- Verwachte bedrijfsontwikkeling in de periode 2009-2020 groei areaal in periodes 2009-2011, 2012-2015, 2015-2020. Ontwikkelingen als intensivering, diversificatie, andere teelten, verbreding, anders. Eisen aan eventuele bedrijfsuitbreiding, mogelijkheden tot bedrijfsverplaatsing overwegingen bij eventuele uitbreiding, kansen en bedreigingen.
- Visie op sectorale en regionale ontwikkeling qua ruimtebehoefte op de korte, middellange en lange termijn. Ontwikkelingen als intensivering, diversificatie, andere teelten, verbreding, anders.
- Belangrijkste ontwikkelingen in sector (markten, fysieke en maatschappelijke omgeving, technologie, arbeidsmarkt, ondernemersomgeving, beleid) en betekenis voor ruimtebehoefte.

Eigen bedrijfsontwikkelingen

Hier is een gedifferentieerd beeld zichtbaar. Dit is direct gerelateerd aan de karakteristieken van de bedrijven zelf en gesprekspartners. Er zijn ondernemers met geen of een bescheiden groeiambitie. Dit is gerelateerd aan leeftijd, teelt en de vraag of er bedrijfsopvolging is. De kleinere bedrijven richten zich op nichemarkten, kennen een laag kostenniveau en zetten producten af via meerdere afzetkanalen, waaronder huisverkoop. Zij hebben in alle gevallen een vestiging. Door de lange staat van dienst zijn de financieringslasten veelal laag.

Een andere sierteelt ondernemer zegt in zijn teelt binnen 3 jaar wel uitbreidingsplannen te hebben. Dan zou zo'n 1,5 ha glas voldoende zijn voor de eerste 10 jaar op de huidige locatie. De betrokken ondernemers willen zelf tussen de bloemen lopen. De keuze voor de teelt is een hele bewuste en voorlopig zal niet overwogen worden om voor een andere teelt te kiezen. Een grotere uitbreiding zou alleen op een andere locatie mogelijk zijn maar de sociale setting van de huidige locatie is goed. Het is voor hen nagenoeg geen optie om te verkassen naar een nieuwe klinische locatie verder weg.

Een wens tot eventuele uitbreiding is sterk afhankelijk van persoonlijke drive, leeftijd en bedrijfsopvolging.

Bij de jonge ondernemers valt op dat enkele al heel wat jaren ondernemerschap achter de rug hebben. Zij zijn opgegroeid op een glastuinbouw bedrijf en hebben de stap gemaakt naar zelfstandigheid. Bij een jonge ondernemer is sprake van een geleidelijke maar gestage ontwikkeling van het bedrijf. In een later stadium zijn er aanvullende teelten bijgekomen met recente uitbreiding. Op de middellange termijn kan een extra 2,5-3 ha glas tot de mogelijkheden behoren.

Er is sprake van meerdere tuinen op verschillende kadastrale percelen. Deze hebben fysiek glas -bruto kavel verhoudingen van 80-85%. Bij de aankoop van een bouwkaavel wordt er wel naar een aantal aspecten gekeken. Zo is een goede ontsluiting, een goede zichtlocatie, bodemkwaliteit (teelt en bouwactiviteiten) en een minimum bedrijfsomvang van groot belang. Bij de grotere ondernemers is een bouwkaavel van 8-12 ha een minimum grootte. Bedrijfsverplaatsing bijvoorbeeld bij verdergaande groeiplannen of de betrokkenheid van een jongere generatie is bij een van de jonge ondernemers een optie. Een van de ondernemers verwacht op de korte termijn geen groei in ruimtebehoefte zal zijn. Wellicht dat in de komende 3-5 jaar zelfs sprake zal zijn van krimp. Bij normalisatie van de economische toestand is een groeipatroon zoals in de afgelopen 10 jaar mogelijk.

De sector staat over de gehele linie onder druk. Dit geldt met name voor chrysaant. Een groot aantal telers is aan het zoeken naar andere teelten. Echter, teeltomschakeling is financieel vaak lastig, dus gaat men vaak door met de bestaande teelten.

De markt heeft behoefte aan een innovatieve sector die snel kan schakelen op veranderende consumentenwensen. Opvallend is de mening van een ondernemer die zegt dat door technologie in de energievoorziening nog een aanzienlijke kostprijsverlaging mogelijk is. Hier is zelfs nog wellicht een halvering van de energiekosten per m² mogelijk. Ten aanzien van de maatschappelijke omgeving is nog veel in communicatie mogelijk. Het gevoel is dat bij sommige burgers/consumenten sprake is van onwetendheid. Hiervoor zijn initiatieven als open dagen en kom in de kas goede gelegenheden om in dialoog te treden en standpunten uit te wisselen. De toekomstige tuinbouwsector zal naast lager geschoold productiewerk veel meer kansen gaan bieden voor hoger personeel. Het betreft hier dan zaken als eigen

verkoop van producten, eigen inkoop van energie, klimatiseren van de kassen en logistieke vraagstukken.

Bij bedrijven waarbij sprake is van bedrijfsopvolging, veelal in eerste instantie in een maatschap ouder-kind bestaat een tendens naar behoorlijke schaalvergroting. Zo is in de vruchtgroentesector voor een bedrijf met een dergelijk profiel een perceel van 10-15 ha nodig. De minimale grootte van een toekomstig vruchtgroentebedrijf om 1 inkomen te genereren is 3—4 ha. Dit is veelal ook een minimale schaalgrootte om rendabel een WKK te exploiteren. Binnen de vruchtgroentesector is in de Bommelerwaard een sterke schaalvergroting te zien. In 1990 waren er 15 paprikabedrijven waarvan de kleinste zo'n 4000 m² en de grootste zo'n 12.000 m² teeltoppervlak kenden. Anno 2008 zijn nog 2 bedrijven over. Het kleinste bedrijf is nu 4, 8 ha glas terwijl de grootste teler in de regio (iets buiten de Bommelerwaard) 12 ha glas groot is. Een tegenwoordige uitbreiding in deze teelt is veelal 3-4 ha groot.

Visie op ruimtelijke ontwikkeling in Bommelerwaard

Het is voor de meeste tuinbouwondernemers lastig om een uitspraak te doen over de verwachte ruimteontwikkeling van hun sector in de gehele Bommelerwaard. Dit is gebaseerd op de eigen kring waarin men verkeert en het is soms lastig om voor andere teelten een beeld te krijgen. Er kunnen wel veel plannen voor uitbreiding circuleren maar dit hoeft nog niet te leiden tot daadwerkelijke realisatie. Er komt een gedifferentieerd beeld uit voor de benodigde groei op de korte termijn (2009-2011): van nauwelijks groei tot meer dan 50 ha in die periode.

Ook wordt branchevreemde toetreding genoemd. Varkenshouders die starten in zachtfruitteelten als bramen en frambozen. Fruittelers die in verbreding gaan of een landwinkel starten. In de eigen sector ziet men ook overstappers qua teelten.

Krimp wordt ook gezien met name bij kleinere bedrijven. Een van de ondernemers denkt verder dat de grootste groei zich zal voordoen bij chrysanten, potplanten, aardbeien en eventueel kleinfruit. Deze laatste teelten worden dan wel op kleinere bedrijven geteeld dan de snijbloemen en vruchtgroentes.

Ten aanzien van de maatschappelijke acceptatie heeft een ondernemer wel het gevoel dat de tolerantie van burgers minder wordt. Hij is echter van mening dat zaken als lichthinder etc. goed opgepakt moet worden door de sector en dat een striktere handhaving nodig is.

Het proces van schaalvergroting zal waarschijnlijk ook in de Bommelerwaard doorzetten. Dit wordt ondersteund door samenwerkingsverbanden en voor- en achterwaartse ketenintegratie. (stekbedrijven, transport). De kleinere bedrijven zullen afhankelijk van de teelt in de toekomst gaandeweg verdwijnen en de grotere bedrijven zullen naar verwachting verder ontwikkelen. Daarbij is ook diversificatie zichtbaar, met name potplanten winnen de laatste jaren terrein in de Bommelerwaard. De ontwikkelingen in 2007 en 2008 is met name afkomstig van chrysantenbedrijven. Groen label kassen hebben hierbij ook een rol gespeeld. Ook is zoals gezegd groei te zien in potplantenteelten. De verwachting is dat 2009 een matig jaar wordt qua investeringen maar dat er eind 2009/begin 2010 een opleving plaatsvindt. Al met al voorziet men dat er behoefte is en blijft aan groei. De Bommelerwaard heeft een historisch tuindersprofiel en om een beeld te krijgen van de ontwikkelingen in 2012-2000 moet ook naar landelijke trends worden gekeken. Er is binnen de financiële instantie nog steeds vertrouwen in de sector. De crisis treft ook andere productielanden. Er is behoefte aan groei van de sector. Het aantal

ondernemers zal flink kleiner worden maar wel krachtiger met een duidelijke focus op duurzaamheid en innovaties. Ondernemerschap komt op een hoger niveau en er dient zich ook een nieuwe generatie aan. De verwachting is dat er op termijn een groep van zo'n 100 glastuinbouwondernemers overblijft die aan dit profiel voldoet. Men heeft de verwachting dat de bereidheid in Zaltbommel tot bedrijfsverplaatsing om culturele redenen minder groot is dan in Maasdriel. Daar is de bereidheid tot verkassen naar elders, ook buiten de gemeente, naar verwachting groter.

Er is grofweg een tweedeling te maken in een bedrijfsstrategie waarbij op grotere bedrijven kleine marges op grote hoeveelheden product worden gehaald en een bedrijfsstrategie waarbij op kleine bedrijven kostprijs wel belangrijk is maar er door productdiversificatie of het bedienen van nichemarkten ook toegevoegde waarde en rendement kan worden gemaakt. Er kan op verschillende manieren marge worden gemaakt. Voorbeelden zijn verpakkingsconcepten, exploitatie van WKK etc. De complexiteit van een modern glastuinbouwbedrijf wordt steeds groter en dit vraagt extra competenties ten aanzien van ondernemerschap.

Uitgelicht: chrysantenteelt

Aangezien de chrysantenteelt op dit moment de belangrijkste teelt in de glastuinbouw in de Bommelerwaard is en dit voorlopig nog zo zal blijven, is deze teelt extra belicht. Door het karakter van de teelt en afzet is er binnen de chrysantenteelt een duidelijke schaalgrootte zichtbaar.

De laatste 2-3 jaar is er binnen de chrysantenteelt zo'n 10-15 ha glas per jaar in de Bommelerwaard bijgebouwd. Wat in toenemende mate te zien is bij uitbreidingen, is het meer schokkerige patroon hierin. Het aantal uitbreidingen kan dan wat lager zijn maar de individuele bedrijfsuitbreidingen zijn groter.

Binnen de chrysantenteelt is het perspectief per type chrysant verschillend. De aanvoer van troschrysant is afgenomen terwijl de pluischrysant in opkomst is. Voor dit type bestaat met name in Midden en Oost Europa veel vraag. Een kenmerk van de chrysantenteelt is dat deze bijna niet meer kleinschalig te doen is. Ook voor geplozen chrysanten is al een areaal van 4-5 ha nodig voor nieuwe levensvatbare bedrijven. De geplozen chrysant kent gemiddeld op dit moment wel het beste rendement. Belangrijke markten voor Nederland zijn Engeland en Midden en Oost Europa. De Engelse markt kenmerkte zich door het bulkkarakter met grote hoeveelheden voor relatief lage prijzen. De Engelse markt is op dit moment weinig lucratief door teruglopende verkopen en valuta-aspecten. Mondiaal gezien was er in het verleden sprake van redelijk gescheiden productieafzetmarkten. Zo was Colombia gericht op de VS, Azië op Azië en Japan, Zuid Afrika deels op het VK en Nederland ook op Europese markten. Als gevolg van de financiële crisis in de VS, zoeken Colombiaanse telers in toenemende mate hun heil op de Engelse en Russische markt. De concurrentie op de afzetmarkten neemt toe voor Nederlandse telers, dit speelt met name voor de winterperiode. De ruimte in marges zal met name in productieverhoging kunnen zitten. Het telen van "snellere" rassen die door veredeling zijn verkregen. Het gebruik van chrysant in boeketten is qua concept ook nog verder uit te werken. Via promotiecampagnes en telersverenigingen wordt gewerkt aan versterking van chrysant in de markt. Een kenmerk van de chrysantentelers in de Bommelerwaard is dat ze vrij honkvast zijn. Als er fysieke en marktruimte zal zijn de komende tijd, zal de toekomstige groei hetzelfde zijn als de afgelopen jaren. Het is de verwachting dat van de huidige telers zo'n 50% voldoende drive en kwaliteiten heeft om de komende jaren door te gaan in deze teelt. Een inschatting van de areaalgroei is dan zo'n 15 ha per jaar.

Voor realisaties van nieuwe chrysantenbedrijven worden kavelgroottes tussen de 6 en 10 ha genoemd. De verwachting van een ondernemer is dat er binnen 5 jaar zo'n 10-15 chrysantentelers nieuw gaan bouwen. De bedrijfsgrootte gaat dan bijvoorbeeld van 3-5 ha naar 6-10 ha.

Een aantal chrysantenbedrijven van 2-3 ha zal de boot gaan missen of heeft deze al gemist. Een aantal is te koop waarbij dat zowel publiekelijk bekend is maar het ook voorkomt dat een deel in de stille verkoop zit. Een belangrijk aspect is het hebben van de juiste cultivar. Het overschakelen naar een andere cultivar is echter niet eenvoudig. Er is sprake van een soort contractteelt. Een veredelaar wil alleen stekmateriaal uitleveren aan ondernemers die voldoen aan hun criteria.

Een ondernemer gaf een schatting dat op dit moment zo'n 40% van de telers net aan de kost verdient. Zo'n 25-30% verdient de kost niet meer en de overige 30-35% met meer dan 50% van het areaal heeft wel goede financiële mogelijkheden en willen investeren. Zij hebben de goede soorten en hebben bijvoorbeeld hun energievoorziening en –diensten goed op orde.

De chrysantenteelt wordt nog steeds gezien als de drijvende kracht achter de glastuinbouw in de Bommelerwaard maar men staart zich in de Bommelerwaard niet blind op een bepaalde teelt. Er is veel kennis en kapitaal aanwezig. De studieclubs binnen de chrysantenteelt trekken ook telers van buiten de regio aan. Overschakeling naar andere teelten is overigens complex en hangt onder meer af van de specifieke inrichting van en type kas.

De gehele glastuinbouwsector

Voor een gezonde toekomstbestendige glastuinbouw wordt door een teler aangegeven dat dan een minimale schaalgrootte van 400-500 ha vereist is. Daarbij is het een illusie om te denken dat de verwachte netto groei van het areaal van 10-15 ha (overeenkomend met zo'n 3,5% groei per jaar) allemaal in de bestaande intensiveringsgebieden gerealiseerd kan worden. Dit zal deels in nieuwe gebieden nodig zijn. Herstructurering heeft duidelijk (een zich vestigende ondernemer als) trekker nodig. Bundeling van de vraagkant naar grond is belangrijk voor succes. Bij voldoende hoge grondprijzen blijkt er altijd wel wat te verwerven zijn. Aankoop van grond is overigens vaak een anoniem proces door de financiële belangen. In het geval van een neerwaartse markt kan zogenaamd anticyclisch investeren veelal ook een goedkope investering te zijn. Het is belangrijk om met dit mechanisme rekening te houden bij het inschatten van de invloed van het economische sentiment op individuele bedrijfsbeslissingen. Er kan altijd sprake zijn van individuele investeringen onder condities waarbij over de gehele linie investeringen over het algemeen minder zijn.

Discrepancie ruimtelijke visie overheid en visie op bedrijfsontwikkeling

In een aantal gesprekken met ondernemers kwam naar voren dat in bepaalde gebieden de visie van de betreffende gemeente niet overeenkomt met de visie van telers ten aanzien van toekomstige bedrijfsontwikkeling. Dit heeft dan met name te maken met de grootte en de hoedanigheid van kavels die aangekocht kunnen worden. De maximale groottes die de gemeente hanteert in ruimtelijke beleid/bestemmingsplannen, wordt als veel te klein gezien door de sector. Bovendien werkt het ongewenste versnippering en optimale logistiek in de hand volgens de telers. Er wordt gewerkt met oude bestemmingsplannen waarbij de uitgangspunten die toen golden, niet meer stroken met de eisen die op dit moment aan glastuinbouwondernemers worden gesteld. Een bedrijf met meerdere vestigingen wordt in het algemeen niet als ideaal gezien door de meeste ondernemers. Een ondernemer geeft een voorbeeld waarbij een zeer recent gebouwd bedrijf aanzienlijk groter zijn

geworden als er op de bouwlocatie geen planologische belemmeringen zouden zijn geweest. Bij een nieuw te realiseren bedrijf wordt de bedrijfslay-out ook als zeer belangrijk gezien. Een variant is het positioneren van een bedrijfsgebouw (opslag, verwerking, water- en energietechnische ruimtes) tussen 2 glasopstanden. Dan kunnen beiden kanten eventueel uitbreiden.

In alle teelten in de Bommelerwaard is schaalgrootte zichtbaar, ook voor nicheproducten. Echter elke teelt heeft daarin zijn eigen tempo en omvang. Een kenmerk van schaalvergroting is dat er een grotere vraag naar hoogwaardige kenniswerkers ontstaat. Er is in toenemende mate behoefte aan een middenkader.

Bij zachtfruit teelten maar ook andere teelten kan het zo zijn dat deze bedrijven die nu als solitair bedrijven worden aangemerkt bij schaalvergroting wat tussen wal en schip vallen. Solitaire bedrijven kunnen op de huidige locatie maximaal 20% uitbreiden. Als de behoefte om uit te breiden groter is, zou verplaatsing naar (nieuwe) intensiveringsgebieden nodig zijn. Wel kan dan de gewenste bedrijfsgrootte juist weer te klein zijn qua kostenstructuur om vestiging in deze gebieden mogelijk te maken. Voor een rendabele nieuwe start in een nieuw gebied zou de bedrijfsgrootte dan wat groter moeten zijn dan men wil ontwikkelen. De schaalessprong kan dan te groot zijn. Het zachtfruit areaal inclusief roltunnels bedraagt nu zo'n 15 ha netto bedekte teelt.

In het verleden zijn er binnen de glastuinbouw ontwikkelingen geweest waardoor er bedrijven ontstaan zijn op plaatsen waar dat maatschappelijk niet langer wenselijk is. De vigerende condities van bestaande bestemmingsgebieden zijn niet optimaal (geweest). In een aantal bestemde gebieden is in het recente verleden ook ontstemd en is er sprake van een behoorlijke krimp van het bestemde oppervlak. Eventuele groei zou daarom zowel in bestaande intensiveringsgebieden als nieuwe gebieden mogelijk moeten zijn. De historie heeft aangegeven dat 3-4% netto groei realistisch is. Dit groeitempo kan naar verwachting worden doorgetrokken. Ook bij een arbeidsintensieve teelt als aardbeien wordt al gesproken over toekomstige bouwkavels van 5 ha met trayvelden en glasopstanden van 3-3,5 ha. Met een dergelijke configuratie kan een ondernemer naar verwachting de eerste 10-15 jaar vooruit in deze teelt. De verwachting van een ondernemer is dat het areaal aardbeien de komende periode wellicht iets zal groeien in de Bommelerwaard. Deze groei zal echter vrij beperkt zijn. In de periode 2015-2020 kan het dan gaan om zo'n 5 ha glas (30-40%) van huidige areaal. Er zal een aantal telers met kleine bedrijven stoppen en de telers die doorgaan zullen in bedrijfsgrootte groeien. Wellicht dat er tussen de 5 en 10 jaar nog zo'n 10 telers zijn. Het telen van aardbeien is vrij specialistisch. De overstap vanaf andere teelten naar aardbeien wordt vaak onderschat. Nederland wordt wel als een goed land voor de teelt van aardbeien gezien.

5.2.2 Paddenstoelenteelt

Bij de paddenstoelenteelt is de afgelopen periode een aanzienlijk aantal bedrijven al uit dorpskernen verdwenen. De resterende bedrijven hebben veelal op het eigen kavel nog voldoende uitbreidingsruimte. Door het gevaar van ziektedruk is clustering van paddenstoelbedrijven geen optie. Naar verwachting is er ook weinig synergie met andere agrarische bedrijfstakken.

Ook bij de paddenstoelenteelt tekent zich een tweedeling af. Er is een groep van jonge ondernemers die de laatste jaren aan het uitbreiden zijn geslagen. Veel oudere

ondernemers met nagenoeg afgeschreven bedrijven zingen hun tijd uit en zijn nauwelijks nog bereid tot investeringen.

Volgens 1 van de ondernemers in deze sector, is er, afhankelijk van de ontwikkeling van prijzen, een kleine groep van zo'n 5 ondernemers met groeipotentie in deze sector. Dit zijn bedrijven die nu al op 2000-2500 m² voor de versmarkt telen en binnen 10 jaar naar een teeltoppervlakte van 5000 m² kunnen gaan. De uitbreiding van deze groep komt dan op zo'n 1,25-2 ha netto teeltoppervlakte.

Deze uitbreiding wil men voornamelijk op de bestaande locaties realiseren. Bestaande locaties zijn qua grondprijzen wel een drempel.

Een expert in de paddenstoelenteelt verwacht dat er over 10 jaar in Nederland zo'n 10 grote snijbedrijven en zo'n 100 plukbedrijven zijn. Dit zijn met name de jonge (30-35 jarige) ondernemers van nu. Het zwaartepunt zal nog liggen op de clusters rond Horst, Boekel/Uden, Bommelerwaard en wat kleinere schaal, in Midden en West Brabant. Verder zijn er nog verspreide bedrijven in Nederland.

Op dit moment zijn er 10-15 jonge ondernemers in de paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard die serieuze uitbreiding doormaken of concrete plannen daarvoor hebben. Ze doen dit veelal bij de bestaande bedrijven. Een snijderij die nu nieuw gebouwd zou worden, zou een omvang hebben van 5 cellen van 1600 m². Een kavel zou ruimte moeten herbergen om deze grootte van bedrijfsuitbreiding nog een paar maal mogelijk te maken. Een nieuw plukbedrijf zou bijvoorbeeld 5 cellen van 500 m² groot zijn en ook dezelfde voorwaarden rond de kavel grootte kennen.

Overigens bestaat het gevoel dat de paddenstoelensector wel wat innovatiever zou moeten zijn. Men is veel gericht op productiegericht en veel minder op marktinnovatie. Een klein aantal handelaren heeft veel macht in de keten. Veredeling en bescherming van nieuwe variëteiten is lastig waardoor er op dat vlak weinig gebeurt.

6 Toekomstige ontwikkelingen _____

6.1 Inleiding

In stap 4 (zie hoofdstuk 2) wordt ook aandacht geschonken aan het gebruik van scenario's die in zicht kunnen geven hoe de glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard zich in de toekomst zouden kunnen ontwikkelen. Het betreft hier dan 3 subsectoren: voedingstuinbouw (bedekt), sierteelt bedekt en paddenstoelenteelt. Deze subsectoren verschillen in schaalgrootte en afzetmarkten.

De sectoren hebben een eigen regionale dynamiek waarbij lokale aspecten een rol spelen op richting en grootte van de ontwikkelingen en de vertaling daarvan in bedrijvigheid. Uiteraard worden de sectoren in de Bommelerwaard in zeer grote mate beïnvloed door factoren die zich op veel grotere ruimtelijke en tijdsschalen afspelen. Zo is bijvoorbeeld de toestand op de Engelse afzetmarkt voor chrysant als belangrijkste teelt heel belangrijk.

Het ontwikkelen van scenario's wordt regelmatig binnen de land- en tuinbouw gedaan. Er zijn dan ook verschillende bronnen te raadplegen om een inschatting te kunnen maken van de invloed van toekomstige factoren. Bepaalde factoren hebben met name invloed op de voorkant van het bedrijf (input) en anderen met name op de achterkant (geleverde producten en diensten).

De volgende factoren kunnen worden onderscheiden:

- Marktontwikkelingen.
- Kwantiteit en kwaliteit van consumptieve bestedingen van producten en diensten/koopkracht.
- Fysieke ruimte.
- Wet- en regelgeving.
- Individueel ondernemerschap/organisatievermogen van de sector.
- Arbeidsmarkt en demografische ontwikkelingen.
- Technologische ontwikkelingen: mechanisatie, automatisering, conditionering, bewaring, logistiek.
- Arbeidsomstandigheden/-attractiviteit.

Op basis van relevante literatuur en de inzichten die uit de kwalitatieve en kwantitatieve analyses komen, kan een beeld worden geschetst van de te verwachten ontwikkelingen.

Niet uitputtend kunnen de volgende ontwikkelingen binnen de sectoren worden onderscheiden:

- Schaalvergroting primaire sector.
- Professionalisering, individuele ondernemers en telerscollectieven.
- Internationalisering (veredeling, toelevering, teelt, afzet).
- Specialisatie (teelt) en diversificatie (functies).
- Ketenintegratie, category management, ketenverkorting.
- Product- en procesinnovatie.
- Energie innovaties.
- Tracking en tracing, ketenaansprakelijkheid.

- Mechanisering en automatisering, steeds minder grondgebonden teelten.
- Kringloopsluiting.
- Integratie met woonfuncties.
- Ontwikkeling labels en systemen en certificering.
- Toenemende maatschappelijke en ecologische druk om als sectoren te verduurzamen (klimaatvraagstuk, KRW etc.).

In de Visie 2040 die door het platform Greenports Nederland is opgesteld, staat dat de Nederlandse tuinbouw de komende 30 jaar verder moet internationaliseren om zijn marktleiderschap veilig te stellen. Bedrijven die in Nederland opereren, zullen dan bijna allemaal in een van de 5 Greenports of een kleiner daarmee verbonden cluster ondernemen. De Bommelerwaard is een satellietgebied van het glasgreenport Westland-Oostland. De productiewaarde is in 2040 verdubbeld naar € 20 miljard en met een marktaandeel van minimaal 25% is de sector Europees marktleider. De helft van de Nederlandse tuinbouwbedrijven heeft 1 of meer vestigingen in het buitenland. 75% van de tuinbouwbedrijven is grootschalig opgezet en ze passen landschappelijk en maatschappelijk goed in hun omgeving met 100% duurzame producten.

6.1.1 Huidige crisis trendbreuk?

De wereld worstelt niet alleen met een klimaat, voedsel en energiecrisis maar ook met een financiële crisis. Eind 2007 werd duidelijk dat er in de mondiale financiële markten tekenen van verslechtering optraden. In het najaar van 2008 is steeds duidelijker geworden dat deze zogenaamde kredietcrisis invloed heeft op de reële economie. 2009 zal voor veel economieën krimp laten zien. De wereld heeft meerdere crises gekend. Wat nu echter opvalt, is dat de diepte en reikwijdte van deze crises nauwelijks ingeschat kan worden. Dit geeft voor veel partijen veel onrust met als gevolg stagnatie in financiële stromen en dientengevolge teruglopen orderportefeuilles.

Effecten op de land- en tuinbouw

Onderzoekers van het LEI hebben eind 2008 het rapport "Raakt de kredietcrisis de agrosector" uitgebracht. Daarin valt te lezen dat het beeld van de effecten van de crises voor de glastuinbouw niet eenvoudig eenduidig is te schetsen. Dit komt door de grote variëteit aan geteelde gewassen. Daarnaast lopen de bedrijven sterk uiteen in grootte, mogelijkheden voor leveren van energiediensten (gas en elektriciteit) en leeftijd van opstanden. Door sterk gestegen energieprijzen en lage prijzen voor producten, is er voor veel bedrijven een sterk verslechterde financiële positie ontstaan.

De champignonteelt is gezien het aantal bedrijven nog maar een kleine sector. Dit heeft te maken met de slechte tot matige resultaten de afgelopen jaren en de sterke concurrentie. Bovendien is de teelt arbeidsintensief en is men gevoelig voor kostenfluctuaties van grondstoffen als compost.

In het algemeen wordt gesteld dat de bedrijven in de glastuinbouw en de champignonteelt gevoelig zijn voor:

- Verslechtering van de marktsituatie en prijsdaling voor de producten.
- Valuta schommelingen (dollar en pond).
- Trend van stijgende gasprijzen (ondanks recente daling).
- Oplopende rentekosten.
- Stijgende arbeidskosten.

Directeur Food en Agri van Rabobank, Dick Duijzer zegt in een artikel in de Boerderij van 27 januari 2009 dat de agrarische sector in 2009 boven de nullijn blijft. De Rabobank voorziet voor 2009 voor de gehele economie een krimp groter dan 5%. De groei van de totale economie was afgelopen 10 jaar gemiddeld jaarlijks 5,5 % terwijl dit in de agrarische sector gemiddeld 3,2 % was. De food en agrisector heeft een eigen dynamiek die op bepaalde punten zelfs een tegendraads beeld laat zien. Bepaalde negatieve aspecten als uitstoot van werkgelegenheid in andere sectoren kan een positief effect hebben op het arbeidsprobleem van de land- en tuinbouw. Algemeen ziet de Rabobank 2009 met vertrouwen tegemoet.

De Rabobank steekt echter in 2008 en 2009 nog maar de helft van de gebruikelijk 1 miljard euro in nieuwe kassen voor de tuinbouw. De bank is in de huidige kredietcrisis voorzichtiger bij de financiering van grote projecten, maar ook de ondernemers zelf laten het afweten.

De glastuinders worstelen door een combinatie van hoge kosten en lage opbrengsten met de zwaarste crisis in jaren. Alle sectoren draaien slecht. Hierdoor zijn er voor de telers nauwelijks uitwijkmogelijkheden meer. Bloemenkwekers gaan zwaar gebukt onder de sterke concurrentie van sierteeltproducten uit vooral Afrika. Het betreft hier zowel telers oorspronkelijk uit landen als Engeland, India en Israël, Nederlandse telers (zowel met alleen daar een bedrijf alsook hier een bedrijf) en lokale ondernemers die op bedrijven hebben gewerkt of investeringskansen zagen.

Hun export daalde na een lange periode van expansie in 2008 met 2%. Groentetelers kennen geen goede prijzen meer. De kredietcrisis en economische recessie kwamen daar overheen.

De Rabobank, met een marktaandeel van 80 tot 85% de grootste financier van de agrarische sector, verwacht dat 30 tot 35% van de 5.500 glastuinbouwers alleen met extra kredieten kan overleven. Zo'n 15% zal met ondernemen stoppen. De afgelopen jaren lag het percentage stoppers tussen 6 en 7%. Circa 5% van de bedrijven koerst op een faillissement af. Dit aantal ligt ver boven het gebruikelijk aantal in de afgelopen jaren.

Partijen in de kassenbouwsector verwacht als gevolg van tegenvallende resultaten in de glastuinbouw minder nieuwe kassen te bouwen in 2009. De schattingen voor 2009 lopen uiteen van 300-350 ha. De laatste jaren is er gemiddeld 450 ha glas per jaar gebouwd. Hierbij waren 2007 en 2008 goede jaren. Er zijn echter volgens de bouwers altijd ondernemers met plannen, alleen zullen die naar verwachting minder groot zijn. De verwachting is verder dat in 2009 30% van de nieuwe kassen Groen Label Kassen zijn door grotere fiscale voordelen.

Uit een eindejaarsenquête uitgezet onder 1000 ondernemers in de tuinbouwsector door LTO Noord Advies en GIBO blijkt dat ondanks het pessimistische sentiment zo'n 28% van de ondervraagde tuinders in 2009 gaat investeren. De helft verwacht in 2009 een minder bedrijfsresultaat dan in 2008. Vooral de stagnerende afzet en dalende prijzen worden als bedreigingen gezien. Andere aspecten zijn de financiële zaken als financiering, betalingsgedrag afnemers, energie(prijzen), WKK aansluitingen en administratieve lastendruk. Desondanks zien ondernemers mogelijk tot verbetering. Deze liggen met name op het gebied van samenwerking, uitbreiding van het aantal klanten en efficiency verbetering.

Markonderzoeksbureau Agridirect heeft eind 2008 onderzocht wat de toekomstplannen zijn van de Nederlandse glastuinders. Bijna 11% van de ondervraagden

heeft plannen om het bedrijf te beëindigen of langzaam af te bouwen. Bijna 16% van de ondernemers wil juist groeien met het bedrijf. Bij de bedrijven met meer dan 2 hectare aan kassen ligt dat aandeel op bijna 26%. In deze groep denkt slechts een kleine 4% aan stoppen of afbouwen van het bedrijf.

Het aandeel bedrijven dat wil stoppen ligt relatief het hoogst onder telers van glasgroenten (10,5%) en snijbloemen (12,5%). Opvallend is dat het aandeel bedrijven dat uit wil breiden ook het hoogst is onder de groentetelers met 21,1 %. Dit percentage ligt bij de telers van snijbloemen een stuk lager op 11,6%. Zij zijn hiermee het minst positief over uitbreiding binnen de categorieën glasgroente, potplanten, snijbloemen en opkweekmateriaal.

Recent is er door WUR-LEI⁷ een nota opgesteld over de impact van de economische crisis op de landbouwsector. In deze nota wordt op hoofdlijnen het volgende beeld geschetst.

- Fors teruglopende agrarische export, met name bij zuivel en bloemen.
- Lastiger te verkrijgen exportverzekeringen.
- Na-ijlende agrarische productie op vraaguitval: gevolg lagere prijzen door overschotten: prijsspijl begin 2009 t.o.v. een jaar terug: roos -48%, chrysanth -44%.
- Bedrijfsinkomen in 2008 ongeveer 40% onder niveau van 2007.
- In 2008 geen rendement in groenteteelt onder glas, dit dreigt dit jaar ook voor bloemeteelt onder glas.
- Glastuinbouw is met meer vreemd vermogen gefinancierd dan grondgebonden open sectoren. De financiële veerkracht in de intensieve sectoren is niet groot.

Ontwikkelingen glasgroenteteelt

In 2008 daalde het inkomen voor glasgroentebedrijven fors, resulterende in een negatief inkomen van 25.000 euro per bedrijf. Dit is te wijten aan tegenvallende productprijzen en nog gestegen energiekosten in 2008. Voor 2009 worden, ondanks lagere energieprijzen de energiekosten voor de bedrijven ongeveer gelijk aan 2008 verwacht. Over afzet en prijsontwikkeling is begin maart nog geen beeld te geven. Een kleinere productie in Spanje als gevolg van een koude winter kan gunstig uitpakken voor Nederlandse telers.

Ontwikkeling sierteelt onder glas

De sierteelt heeft in beginsel meer last van de financiële en economische crisis dan de voedingstuinbouw. De reden hiervoor is met name de conjunctuurgevoelige vraag naar bloemen e.a. Hierbij komen ook valuta-effecten bij voor een aantal afzetmarkten. De prijzen in 2009 beloven nog niet veel goeds. Gemiddeld daalde de prijs voor bloemen in januari 2009 met 4% t.o.v. januari 2008 en zelfs met 20% t.o.v. januari 2007. Uitgaande van gelijke bedrijfskosten kan het inkomen voor het gemiddelde snijbloemenbedrijf in 2009 negatief worden. Overigens geeft met aan dat het reeds erg speculatief is om begin 2009 al over inkomensverwachtingen over geheel 2009 te geven.

Er is een sterke daling van de uitvoer van bloemkwekerijproducten. Met name landen als VK, Rusland, Zwitserland, Italië en Polen laten dalingen met meer dan 10% zien in januari 2009 t.o.v. januari 2008. Vooral de exportwaarde naar het VK daalde. De daling bij de uitvoer van snijbloemen is groter dan bij potplanten. Een verklaring is dat de consument nu eerder kiest voor een product dat langer meegaat.

⁷ Kredietcrises en agrosector, situatie begin maart 2009, LEI-WUR, Den Haag

De gehele sierteeltketen ondervindt op dit moment gevolgen van de kredietcrisis, van veredeling en vermeerdering, transport en handel en toeleverende industrie. Door de sterke invloed van het seizoen op het productiepatroon wordt er in de tuinbouw vrij veel op korte termijn gefinancierd. De huidige financiële weerstand van de bedrijven is niet groot. Het percentage eigen vermogen van de sierteeltbedrijven is gemiddeld ruim 50% maar van de 25% grootste bedrijven is deze behoorlijk lager met 40% eigen vermogen. Een deel van de bedrijven, 19% bij snijbloemen en 6% bij potplanten, zit zelfs onder de grens van 25% eigen vermogen. Hiermee worden investeringen in duurzame innovaties lastiger.

Ontwikkelingen paddenstoelenteelt

In bovengenoemde LEI studie is vermeld dat 2008 een matig jaar was voor de paddenstoelenteelt. Doordat de prijzen achterbleven bij de kosten daalde het gemiddelde inkomen uit bedrijf met circa 35.000 euro naar ongeveer € 60.000,-. De opbrengstprijzen stonden ook in de eerste weken van 2009 onder druk.

In de rapportage "Kansen creëren door kentering, Nederlandse paddenstoelensector op weg naar 2020" die in opdracht van de Vakgroep Paddenstoelen LTO Nederland is gemaakt, valt te lezen dat er een Chinees gezegde is dat luidt dat elke crisis een kans is. "Als het lukt om snel een omslag te initiëren, zou de huidige impasse de perfecte voedingsbodem kunnen zijn voor een gelouterde, levensvatbare paddenstoelensector". Anno 2007-2008 is de feitelijke situatie dat landelijk gezien het teeltoppervlakte sterk terugloopt, evenals het aantal bedrijven. Ook de productie in tonnen is hiermee geslonken, evenals de productiewaarde. Bij de verse paddenstoelen is er nauwelijks sprake van productdifferentiatie. Bijna 95% van het winkel aanbod zijn witte, gesloten champignons. Producten als oesterzwammen, shitaki's en andere speciale paddenstoelen blijven een heel klein nichesegment. Door de lage opbrengstprijzen (belangrijkste outlets zijn prijsvechters) en de hoge arbeidskosten staat de rentabiliteit onder druk. Er is in toenemende mate concurrentie in andere productielanden. Door de krimp van de sector is ook het aantal "toeleveranciers" van producten en diensten en ketenpartijen gedaald of heeft er consolidatie opgetreden. Er is weinig wil tot samenwerking in de sector. De innovatiekracht is laag, veelal bedrijfsgericht en wantrouwen en individualisme zit enthousiasme voor samenwerking in de weg.

Er zijn ook positieve ontwikkelingen vermeld in bovengenoemde rapportage. Zo is de schaalgrootte met efficiencyvoordelen en betere investeringsmogelijkheden doorgezet in de laatste 15 jaar en hebben mechanisering en automatisering hun intrede gedaan. Dit heeft positieve effecten voor de (perceptie van) de kwaliteit van arbeid. Verder zijn er goede stappen gezet op het gebied van energie-efficiency, gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en voedselveiligheid (tracing en tracking, certificering) en kwaliteitszorg. De huishoudelijke consumptie is stabiel maar er liggen kansen in de foodservice markt. Bovendien kunnen de producten meeliften op de toenemende aandacht voor gezondheid en gezonde voeding. Paddenstoelen worden als gezond (veel vezels, weinig vet) en smakelijk gezien en ook medicinaal gebruik kan kansen bieden.

De perfecte paddenstoelensector in 2020 bestaat uit een hechte groep goed georganiseerde ondernemers. Ketenbreed wordt innovatie als onlosmakelijk onderdeel van ondernemen gezien. Arbeid is niet zwaar meer en goed geregeld. De sector heeft zelf onderwijs, onderzoek en voorlichting georganiseerd. Dit heeft o.a geleid tot een duurzame productie met efficiënte energie- en reststoffenuitwisseling met andere gebruikers en een gedifferentieerd en gevarieerd assortiment. Er worden nieuwe concepten ontwikkeld en de consument krijgt veel informatie over de producten.

6.2 Uitwerking van ontwikkelingen in de Bommelerwaard

Hoe deze landelijke ontwikkelingen en visies zoals in 6.1 beschreven, doorwerken op de sectoren in de Bommelerwaard is lastig in kaart te brengen.

Het is duidelijk dat de glastuinbouw in de Bommelerwaard met name een sierteelt karakter heeft en daarbij met name de snijbloem. Het belangrijkste gewas, chrysant heeft het qua prijsontwikkeling en afzet op dit moment bijzonder moeilijk. (Snelle) omschakelingen op andere gewassen liggen niet voor de hand door de hoge kosten, ketenstructuren en algemeen lage rendementen.

De tuinbouwsectoren in de Bommelerwaard zullen zich niet kunnen onttrekken aan het sombere landelijke beeld. Mogelijkheden zullen met name bij individuele bedrijven liggen met voldoende solvabiliteit en liquide middelen. Het vet is er echter over de gehele linie wel behoorlijk af.

Ondernemers met plannen en voldoende eigen vermogen kunnen als strategie kiezen voor anticyclisch investeren. Prijzen (voor bouwmaterialen) voor kassen zijn gedaald en de investering kan renderen op het moment dat markten weer aantrekken. Of en in welke mate dit op de korte termijn in de Bommelerwaard gebeurt, is lastig te voorspellen. Vooralsnog wordt verwacht dat de investeringen de komende 2-3 jaar wat lager uitvallen dan de periode voor 2008.

7 Conclusies

In het kader van deze studie kan er onderscheid worden gemaakt tussen inhoudelijke en methodologische conclusies.

7.1 Huidige arealen glastuinbouw en paddetoelenteelt

In de Bommelerwaard ligt het huidige glastuinbouwareaal rond de 310 hectare netto teeltareaal. Grootste areaal vormt de sierteelt met de chrysantenteelt als belangrijkste met 136 ha. De paddenstoelenteelt ligt rond de 15 ha. De glastuinbouw ligt grotendeels in de gemeente Zaltbommel (85%) en de paddenstoelenteelt in de gemeente Maasdriel (99%).

7.2 Raming van de ruimtebehoefte

Op basis van de uitgevoerde kwantitatieve en kwalitatieve ruimtebehoefte analyse kunnen de volgende zaken geconcludeerd worden:

Er is op basis van extrapolaties van CBS data en gemeentelijke data nieuwe ruimtebehoefte in de glastuinbouw op de (middel)lange termijn (2012-2020) van gemiddeld 8-10 ha netto teeltareaal per jaar. Op de korte termijn (2009-2011) treedt naar verwachting stabilisatie op.

Wel moet in het achterhoofd worden gehouden dat het doortrekken van toekomstig groeicijfers gebaseerd op ontwikkelingen in het verleden met de nodige voorzichtigheid moet worden gedaan. Naar verwachting zullen in de toekomst milieuaspecten (wetgeving en markteisen) in toenemende mate de ontwikkeling van de sector beïnvloeden. De schaalvergroting zal bij grootschaligere teelten (chrysant, paprika) verder doorzetten. Elke teelt laat overigens een schaalvergroting zien maar elk in zijn eigen tempo en grootte. In een toekomstscenario chrysantenteelt opgesteld door VanderZandeFlorpartners wordt uitgegaan van een chrysantenareaal van 250 ha in 2025 in de Bommelerwaard. Nagenoeg de helft van alle Nederlandse chrysanten komt dan uit deze regio. Het aantal ondernemers is volgens de opstellers van het rapport gedaald naar 40 waarbij de gemiddelde bedrijfsgrootte op ruim 6 ha komt. Naar verwachting zal de chrysantenteelt voorlopig de grootste en belangrijkste teelt blijven. De nadruk zal waarschijnlijk blijven liggen bij de sierteelt. De kavels die nodig zijn voor grootschalige teelt van vruchtgroentes zijn niet tot nauwelijks voorhanden in de regio.

Een recente studie uitgevoerd in opdracht van ZLTO naar de ontwikkelingen in de glastuinbouw en paddenstoelen sector in de gemeente Maasdriel laat op basis van een enquête een toename van bijna 40 ha netto glas tot een totaal areaal van 85 ha in 2015 zien. Het aantal bedrijven daalt van 64 in 2007 tot naar verwachting 49 in 2015. Deze ontwikkeling ligt iets boven de extrapolatiewaarde van 76 ha in 2015 zoals bepaald in deze studie.

De huidige crisis wordt als tijdelijk gezien. Ook de concurrentie heeft last van een crisis. De tuinbouwsector in de Bommelerwaard heeft een historisch tuindersprofiel en veerkracht. De toekomst is aan kleine groep (rond de 100) daadkrachtige ondernemers die oog hebben voor de eisen en kansen uit maatschappij, markt en milieu.

Inhoudelijk: de verwachte ruimtebehoefte voor paddenstoelenteelt

Na een gestage daling treedt in de periode 2006-2008 een stabilisatie op in het areaal paddenstoelen. In combinatie met de uitkomsten van de kwalitatieve studie zal naar verwachting stabilisatie en wellicht zeer lichte groei optreden. richting uitbreiding met 1,5-2,5 ha netto teeltoppervlak op de zich ontwikkelde bedrijven.

Bij de paddenstoelenteelt is de afgelopen periode een aanzienlijk aantal bedrijven al uit dorpskernen verdwenen. De resterende bedrijven hebben veelal op de eigen kavel nog voldoende uitbreidingsruimte. Door het gevaar van ziektedruk is clustering van paddenstoelbedrijven geen optie. Naar verwachting is er ook weinig synergie met andere agrarische bedrijfstakken.

Ook bij de paddenstoelenteelt tekent zich een tweedeling af. Er is een groep van jonge ondernemers die de laatste jaren aan het uitbreiden zijn geslagen. Veel oudere ondernemers met nagenoeg afgeschreven bedrijven zingen hun tijd uit en zijn nauwelijks nog bereid tot investeringen.

De verwachting voor de paddenstoelensector is dat er, afhankelijk van de ontwikkeling van prijzen, een kleine groep van zo'n 5-6 ondernemers met groeipotentie in deze sector is. Dit zijn bedrijven die nu al op 2000-2500 m² voor de versmarkt telen en binnen 10 jaar naar een teeltoppervlakte van 5000 m² kunnen gaan. De uitbreiding van deze groep komt dan op zo'n 1,25-2 ha netto teeltoppervlakte. Deze uitbreiding wil men voornamelijk op de bestaande locaties realiseren. Er is binnen de plukbedrijven niet direct nieuwe extra ruimtebehoefte in de paddenstoelenteelt, maar wel behoefte aan vernieuwing en uitbreiding op de bestaande bouw kavels. Het eventueel verplaatsen van bedrijven naar intensiveringsgebieden is qua grondprijzen wel een drempel.

Een expert in de paddenstoelenteelt verwacht dat er over 10 jaar in Nederland zo'n 10 grote snijbedrijven en zo'n 100 plukbedrijven zijn. Dit zijn met name de jonge (30-35 jarige) ondernemers van nu. Het zwaartepunt zal nog liggen op de clusters rond Horst, Boekel/Uden, Bommelerwaard en wat kleinere schaal, in Midden en West Brabant. Verder zijn er nog verspreide bedrijven in Nederland. Overigens vond een persoon actief in deze sector op de expertmeeting deze cijfers voor de snijbedrijven aan de lage kant. Zijn inschatting was dat er zo'n 20-25 grote snijbedrijven en 75 plukbedrijven in Nederland zullen overblijven de komende periode.

Op dit moment zijn er 10-15 jonge ondernemers in de paddenstoelenteelt in de Bommelerwaard die serieuze uitbreiding doormaken of concrete plannen daarvoor hebben. Ze doen dit veelal bij de bestaande bedrijven. Een snijderij die nu nieuw gebouwd zou worden, zou een omvang hebben van 5 cellen van 1600 m². Een kavel zou ruimte moeten herbergen om deze grootte van bedrijfsuitbreiding nog een paar maal mogelijk te maken. Een nieuw plukbedrijf zou bijvoorbeeld 5 cellen van 500 m² groot zijn en ook dezelfde voorwaarden rond de kavel grootte kennen. Overigens bestaat het gevoel dat de paddenstoelensector wel wat innovatiever zou moeten zijn. Men is veel gericht op productie en veel minder op marktinnovatie. Een klein aantal handelaren heeft veel macht in de keten. Veredeling en bescherming van nieuwe variëteiten is lastig waardoor er op dat vlak (te) weinig gebeurt.

Inhoudelijk: de verwachte ruimtebehoefte algemeen.

Ontwikkelingen van de glastuinbouw en champignonteelt in de Bommelerwaard in ruimtelijke zin is afhankelijk van factoren als marktontwikkelingen, ondernemerschap, demografische ontwikkelingen, wet- en regelgeving, technologische ontwikkelingen en het maatschappelijke-publieke klimaat in de regio.

Het aantal bedrijven neemt af en de gemiddelde grootte van de bedrijven neemt toe, zowel in de glastuinbouw en paddenstoelenteelt. De aanvullende ruimtebehoefte zal met name gerelateerd zijn aan de glastuinbouw.

7.3 Systematiek ruimtebehoefte

De kwantitatieve en kwalitatieve informatie is bruikbaar voor de ruimtebehoefte systematiek. Er is op basis van beschikbare data (zowel CBS als gemeentelijk) een voorspelling te doen voor de toekomstige ruimtebehoefte.

Op basis van beide datasets is voor de glastuinbouw een verhoudingscijfer tussen netto teeltoppervlak en fysiek glas op te stellen. Deze kan op basis van de CBS cijfers (elk jaar beschikbaar zonder extra benodigde activiteiten door gemeentes/provincies) een voorspelling doen van de ontwikkeling van het areaal aan fysiek glas en door middel van een verhoudingsgetal fysiek glas-kavelgrootte (bebouwingsgraad) van het gemiddeld benodigd aantal ha aan kavels. Hierbij is echter nog geen uitspraak te doen over de eisen en grootte/afmetingen die door de ondernemers aan de individuele kavels worden gesteld.

Het opstellen van het verhoudingsgetal netto teeltfysiek glas geeft ook deels inzicht in de ontwikkeling ten aanzien van leegstand en andere functies. Als het verhoudingsgetal oploopt, kan dit een indicatie zijn voor toenemende leegstand en andere functies als opslag etc. Het is wel te verwachten dat bij nieuwbouw van glastuinbouwbedrijven de ruimte voor fysiek glas efficiënter wordt benut. Bouwkavels zijn duur, dus er zal zoveel mogelijk ruimte voor daadwerkelijke productie worden gepland. Aan de andere kant kan toenemende mechanisatie en automatisering juist meer ruimte voor paden etc. vereisen. De balans tussen baten vanuit arbeidsbesparing en kosten voor mechanisatie bepalen dan de verhouding op bedrijfsniveau. Het kunnen doen van betrouwbare uitspraken is overigens wel gerelateerd aan de betrouwbaarheid van zowel de CBS als de gemeentelijke data.

Het ruimtelijk aggregatieniveau van de CBS cijfers ligt op gemeentelijk niveau en niet op het niveau van solitaire bedrijven en bedrijven in intensiveringsgebieden. Wel is er een voldoende mate van onderscheid in teelten.

Het aggregatieniveau van de gemeentelijke data ligt op het niveau van individuele kavels (kadastrale aanduiding). Vanuit de bouwaanvragen kan ook het type teelt aangeduid worden. Door middel van de kadastrale nummer is ook de bruto kavelgrootte te bepalen.

Aandacht voor effecten van extrapolatie, voorzichtigheid geboden.

Bedacht moet worden dat er op basis van beïnvloedende factoren in de periode 1992-2007/2008 een groeiprognose wordt opgesteld voor de periode 2009-2020. Hierin kunnen mogelijke andere factoren een rol spelen of spelen bestaande factoren een grotere of minder grote rol. Een mogelijke factor met toenemende invloed is de toenemende aandacht voor de effecten van agrarische activiteiten op kwalitatieve en

kwantitatieve watervraagstukken. Voorbeelden hiervan zijn de Kader Richtlijn Water (KRW), de Nitraatrichtlijn en de wens om in 2027 tot een (nagenoeg) emissieloze kas te komen. Ook is het zo dat het lokale maatschappelijke en politieke klimaat en de daadwerkelijke beschikbare en geschikte ruimte in de periode 1992-2007 fundamenteel anders kunnen worden in de periode 2009-2020. Dit laatste aspect is met name lokaal gerelateerd maar wellicht dat ook bovenstaande watergerelateerde aspecten een extra regionaal effect hebben (i.r.t. landelijke effecten). Hoe de markt voor de belangrijkste teelten in de Bommelerwaard zich gaat ontwikkelen, is ongewis. Enkele ondernemers uit bijvoorbeeld de aardbeienteelt, chrysantenteelt en paprikateelt zijn positief over de perspectieven van hun teelten. Overstappen naar andere teelten wordt over het algemeen als niet eenvoudig gezien.

8 Aanbevelingen

Aanbevolen wordt om op basis van de hier gepresenteerde data op gemeentelijke niveau een datastructuur te ontwikkelen waar per jaar nieuwe cijfers in opgenomen kunnen worden. Dit kunnen relatief eenvoudige Excelbestanden zijn. De gemeentelijke datastructuur bestaat reeds uit een Excelformat. Ook de CBS data zijn in Excelformats opgenomen en bewerkt. Elk jaar worden de definitieve cijfers opgevraagd bij het CBS en in de Excel database opgenomen. Het betreft hier zowel data over netto teeltoppervlaktes en aantal bedrijven op voor de gehele glastuinbouw, sierteelt, vruchtgroente en voor paddenstoelen met onderverdelingen naar teelten en type bedrijven (snij en pluk bij paddenstoelen). Extrapolaties met opname van de nieuwe cijfers zijn dan elk jaar op de datasets uit te voeren.

Het verdient aanbeveling een goede structuur van vastleggen van vergunningaanvragen te hanteren. Er is mede in het kader van onderhavige studie een dataset opgesteld, getoetst aan luchtfoto's van 2008. Nieuwe aanvragen dienen daar in te worden opgenomen. De huidige werkwijze zoals verwoord in bijlage 2 voldoet hiervoor. Het is wel belangrijk consistentie in de methodiek te verkrijgen en behouden. Dit betekent dat de bepaalde oppervlaktes elk jaar vanuit dezelfde basis bepaald moet worden. Het is belangrijk dat bij geheel of gedeeltelijk vernieuwing, al dan niet door een oude of nieuwe eigenaar de netto groei bepaald wordt.

Daarnaast wordt aanbevolen waar mogelijk ook het type teelt op te nemen in de gemeentelijke datastructuur. Wellicht kan dit ook met terugwerkende kracht in de huidige gemeentelijke dataset plaatsvinden. Overigens kunnen telers tussentijds van teelt veranderen. Dit is dan niet automatisch bekend bij de gemeentelijke instanties. Deze gegevens zijn wel te verkrijgen uit rapporten van handhavingsbezoeken die door het waterschap of de gemeenten worden uitgevoerd.

Het verdient aanbeveling deze structuur in te voeren bij de gemeentes. De bouw-aanvragen/sloopaanvragen komen bij de betreffende gemeentes die deze vastleggen. Aan het eind van een kalender jaar worden de gegevens door aansturing vanuit de uitvoeringsorganisatie van beide gemeentes verzameld en door de afdeling GEO van de provincie Gelderland opgenomen in GIS kaarten. Vervolgens wordt de verkregen informatie in de gemeentelijke database gezet.

Op basis van zowel de CBS data als de gemeentelijke data kan dan een verhoudingscijfer worden verkregen. Door koppeling aan kadastrale gegevens (via bouwvergunning/sloopvergunning) kan ook informatie worden verkregen over de relatie fysiek glas en kavelgroottes en –dimensies.

Toetsing op daadwerkelijke realisatie

Er worden periodiek luchtfoto's van het gebied gemaakt, o.a. in 2005 en 2008. Bij nieuwe luchtfoto's kan er bepaald worden of opstanden met verleende bouwvergunningen ook daadwerkelijk gebouwd zijn.

Jaarlijkse kwalitatieve toetsing

Het is aan te bevelen 1 keer per jaar met een doorsnede van de verschillende sectoren (zowel ondernemers als professioneel betrokkenen) de jaarlijkse updates te bespreken en de visie op ontwikkeling te vernemen en te toetsen. Hierbij is ook het

inzicht in de kwalitatieve aspecten van mogelijke individuele groei van belang. Tevens kan dan inzicht in de leegstand van kassen besproken worden. Hierbij wordt bedoeld welke eisen (minimale grootte, dimensies, locatie) er aan bedrijfsontwikkeling worden gesteld. Het adressenbestand zoals deze voor de expertmeeting is gebruikt, kan hiervoor gebruikt worden.

Periodieke kwalitatieve toetsing

Het is aan te bevelen met een bepaalde frequentie de kwantitatieve analyse te toetsen met een kwalitatieve analyse door middel van interviews. Het panel zoals in onderhavige studie is gebruikt, kan daarvoor worden gebruikt. De frequentie hangt af van de sectorale en ruimtelijke dynamiek. Bij gemiddelde dynamiek is een frequentie van 1 per 3 jaar mogelijk.

Innovatie en duurzaamheid

In de glastuinbouw en paddenstoelenteelt zijn verschillende innovaties mogelijk die bij de herstructurering van deze teelten in de Bommelerwaard kansen bieden tot een sterke verduurzaming. Het verdient aanbeveling deze kansen zo veel mogelijk te benutten.

De coördinatie voor de aanbevolen activiteiten dient plaats te vinden vanuit de op te zetten uitvoeringsorganisatie.

8.1 Voorgestelde opzet ruimtebehoefte analyse

De opdracht is te komen tot voorstellen voor de opzet van een ruimtebehoefte analyse die vanuit de uitvoeringsorganisatie kan worden opgezet. De voorgestelde systematiek bestaat uit een aantal stappen:

CBS data

- Jaarlijks opvragen CBS data voor de Bommelerwaard (glastuinbouw en paddenstoelenteelt).
- Opname nieuwe CBS data in MS Excelstructuur.
- Het maken van grafieken waarin nieuwe situatie netto teeltoppervlak te zien is.
- Het maken van een regressielijn met opname van de nieuwe data.
- Toetsing nieuwe regressieformule met voorgaande regressielijnen.
- Eventueel bepaling gemiddelde bedrijfsgroottes van de belangrijkste teelten (zie paragraaf 4.6).

Gemeentelijke data

- Ontvangen en behandelen bouwvergunningen en sloopvergunningen voor glastuinbouw en paddenstoelenteelt per gemeente.
- Aan einde van jaar digitale opname situatieschetsen in GIS-kaart door afdeling GEO van de provincie Gelderland.
- Bepaling fysiek glas en opstanden paddenstoelen op basis van GIS data.
- Opname netto nieuwe areaal (saldo van bouw en sloop) in Excelstructuur.
- Bepaling nieuwe jaarlijkse verandering.
- Het maken van een regressielijn met opname van nieuwe data.
- Toetsing nieuwe regressieformule met voorgaande regressielijnen.

Confrontatie data

- Bepaling verhoudingsfactor door vergelijking nieuwe CBS data en nieuwe gemeentelijke data.

Jaarlijkse kwalitatieve toetsing

- Bespreking 1 keer per jaar met een doorsnede van de verschillende sectoren (zowel ondernemers als professioneel betrokkenen) de jaarlijkse bovenbeschreven kwantitatieve updates, vernemen en toetsen individuele visie op ontwikkeling. Hierbij is ook het inzicht in de kwalitatieve aspecten van mogelijke individuele groei van belang.

Uitvoeren uitgebreidere kwalitatieve toetsing

- Toetsing met een bepaalde frequentie de kwantitatieve analyse met een kwalitatieve analyse door middel van interviews. Het panel zoals in onderhavige studie is gebruikt, kan daarvoor worden gebruikt. De frequentie hangt af van de sectorale en ruimtelijke dynamiek. Bij gemiddelde dynamiek is een frequentie van 1 per 3 jaar mogelijk.

Toetsing digitalisering gemeentelijke data aan luchtfoto's

- Met nieuw beschikbaar komende luchtfoto's (laatste is 2008) toetsing op daadwerkelijke bebouwd zijn van saldo van bouw/sloop.

Bronnen

Bal G (2007). Samenwerken aan een duurzame Bommelerwaard, Toekomstperspectief van de tuinbouwsector. Rabobank Nederland. Utrecht.

Bloemenveiling Aalsmeer. 2015, 12 invloedrijke trends en 3 spraakmakende scenario's voor de sierteelt.

Bont K de (2008) " Raakt de kredietcrisis de agrosector? Rapport 2008-092, LEI Wageningen UR, Den Haag .

Breukers A, O. Hietbrink en M. Ruijs (2008). The power of Dutch greenhouse veestapel horticu-
ltuur, an analyses of the private sector and its institutionele framework. Report-2008-049,
LEI Wageningen UR, The Haque.

Bruchem C van en H. Silvis (red) (2008). Agrarische structuur, trends en beleid, Ontwikkelin-
gen in Nederland vanaf 1950. Rapport 2008-060 LEI Wageningen UR, Den Haag .

Duffues W.F.S (2007). Kansen creëren door kentering. Nederlandse paddenstoelensector op
weg naar 2020, Vakgroep Paddenstoelen LTO Nederland en Productschap Tuinbouw.

Greenports Nederland (2008). Excelleren,Visie 2040. Honselersdijk.

LEI (2005), Landbouw Economische Bericht 2005. Den Haag

LEI (2006), Landbouw Economische Bericht 2006. Den Haag

LEI (2007), Landbouw Economische Bericht 2007. Den Haag

LEI (2008), Landbouw Economische Bericht 2008. Den Haag

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid (2005) Kiezen voor landbouw Een visie
op de toekomst van de Nederlandse agrarische sector (Hoofdrapport en Achtergrondrapport).
Den Haag.

Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselveiligheid (2009). Gevolgen economische crises
voor de landbouwsector met Nota " Kredietcrisis en agrosector, situatie begin maart 2009,
brief aan de 2^e kamer, kenmerk DL. 2009/541, 13 maart 2009, Den Haag.

Olst W van (2007). Beschikbare netto ruimte in Maasdriel en Zaltbommel, Analyse van nog
invulbare ontwikkelingsruimte voor de glastuinbouw en paddenstoelenteelt in de Bommeler-
waard. LTO Noord Projecten.

Provincie Zuid Holland (2008). Monitor glastuinbouw Zuid-Holland 2008.

Vakblad voor de Bloemisterij (2009) "Kwart minder nieuwe kassen gepland" blz. 9 nr. 1.

Voort A van der, A. van Velden en T. Vermeulen (2006). Quickscan Chrysantenteelt in de
Bommelerwaard. VanderzandeFlorpartners Honselersdijk.

Berichten op:

www.agridirect.nl www.agriholland.nl www.agf.nl

Bijlage 1 Ruimtelijke definities

Een ruimtebehoefte analyse betreft het in het kaart van (te verwachten) oppervlaktes van bedrijfsontwikkeling in een bepaald gebied en in een bepaalde periode. Het is daarbij belangrijk om goed te definiëren om welke oppervlaktes het gaat. Dit is ook van belang als bepaalde bepalingsmethodieken met elkaar worden vergeleken.

In de provincie Zuid Holland wordt jaarlijks een monitor glastuinbouw opgesteld. Dit is een jaarlijks rapport om de ontwikkelingen in het glastuinbouwareaal in Zuid-Holland te volgen. De monitor dient om meer inzicht te krijgen in de totale hoeveelheid glas en de verschuivingen in de loop van de tijd.

In deze glasmonitor wordt onderscheid gemaakt tussen een aantal ruimtelijke parameters en definities. In de onderstaande figuur staat de betekenis van de verschillende definities weergegeven.

Figuur B.1 Relatie tussen verschillende oppervlakten bij bepaling ruimtebeslag glastuinbouw.

Bron: Monitor Glastuinbouw Zuid-Holland 2008.

In bovenstaande figuur B.1 zijn netto en bruto termen opgenomen. Deze definities worden hieronder kort toegelicht.

Netto glas

Netto glas is de hoeveelheid glas exclusief bermen, paden, ketelruimten en dergelijke, dus alleen het oppervlak van de teelt. De CBS data (de zogenaamde Regeling Landbouwtelling en gecombineerde opgave, GDI) betreft netto glas.

Fysiek glas

Fysiek glas (in de monitor ook wel netto-plus genoemd) is het werkelijke glasoppervlak. Dat is dus al het glas wat zichtbaar aanwezig is, ongeacht wat zich daar onder bevindt. Dit oppervlak kan worden verkregen door kartering van luchtfoto's.

De hoeveelheid fysiek glas is groter dan de hoeveelheid netto glas. Bij gebruik van bouwvergunningen als methode voor het bepalen van de hoeveelheid glas zal de hoeveelheid fysiek glas de basis zijn. Het gaat immers om het totaal aan bedrijfsopstanden. De gemeentelijke databases van Zaltbommel en Maasdriel met bouwvergunningen betreffen dus fysiek glas.

Bij het gebruik van luchtfoto's speelt naast het bepaalde oppervlak via de contourlijnen van het zichtbare glas (dus naast de oppervlakte van de teelt ook de oppervlaktes van paden, watertechnische ruimtes etc.) ook nog mee dat in onbruik geraakte of voor andere doeleinden gebruikte kassen (bijvoorbeeld opslag) worden meegeteld bij het fysieke glas.

Een teler zal streven naar een zo gunstige mogelijke verhouding tussen netto glas en fysiek glas met zo veel mogelijk teeltoppervlak binnen de kas. In het algemeen zal de verhouding bij een groter bedrijf iets gunstiger liggen dan bij kleinere bedrijven. Bij toenemende schaalvergroting zullen dan de cijfers van het CBS en cijfers gebaseerd op bouwvergunningen wat verder uiteen gaan lopen. Dit zal echter een vrij gering effect hebben.

In de glasmonitor 2008 van de provincie Zuid-Holland blijkt dat de verhouding netto-fysiek glas per jaar fluctueert. De fysieke hoeveelheid glas is daarbij bepaald door kartering van luchtfoto's. De verhouding ligt tussen de 1:1,23 en de 1:1,31.

Mogelijke verklaringen die voor de voor de fluctuaties worden gegeven, zijn meer lege kassen of minder intensieve teelten. Maar de meest logische verklaring is volgens de opstellers dat steeds meer verwerking (verpakking en sortering) in plaats van teelt op het bedrijf (onder glas) plaatsvindt.

Netto-Bruto

De netto-bruto verhouding betreft de verhouding tussen fysiek glas en de grootte van het kavel. Bij het bruto oppervlak speelt ook de dimensie van het perceel een rol. Lange en smalle percelen zijn niet gewenst. De ideale verhouding zal veelal een rechthoek met een verhouding rond de 1: 1,5 zijn.

Bruto glas

Bruto glas is het uit te geven areaal aan tuinbouwkavels.

Bruto/bruto is de oppervlakte van het gehele tuinbouwgebied in zijn omgeving; dus inclusief landschappelijke inpassing, groenstroken, voorzieningen e.d.; de omvang van het plangebied. Hieronder wordt ook de planologische ruimte voor glastuinbouw uit streekplannen verstaan. De verhouding (netto): bruto/bruto is veelal 1: 2.

Netto-bruto Paddenstoelenteelt

Ook in de paddenstoelenteelt is sprake van een relatie tussen netto en bruto,

Bij de CBS data wordt voor de paddenstoelenteelt het op te geven oppervlakte omschreven als de oppervlakte van de cellen (excl. paden) maal het aantal lagen van de beschikbare teeltbakken. Dit is dan het totaal beteembare oppervlakte. Daarnaast wordt het aantal cellen opgegeven.

Bedrijven kunnen verschillen in netto-bruto afhankelijk van grootte, ouderdom en activiteiten die op het bedrijf worden uitgevoerd. In het algemeen ligt de verhouding tussen het teeltoppervlak (aantal teeltlagen per cel maal oppervlakte per laag) en het vloeroppervlak van een cel ligt bij een plukbedrijf zo rond de 1,65-1,75. Een plukbedrijf met een cel van 350 m² teeltoppervlak op 2 maal 5 stellingen heeft een vloeroppervlak van de cel van zo'n 200-210 m².

Stel dat dit bedrijf 10 cellen heeft, dan komt het totale vloeroppervlak van de cellen op 2000-2100 m². Deze cellen bevinden zich in een bedrijfspand van +/- 3000 m². Dit komt overeen met een factor 1,5. Het bedrijfspand heeft rondom een verharde ruimte om vervoersbeweging voor aanvoer en afvoer van compost/champost en product mogelijk te maken. Het verharde oppervlak van genoemde bedrijfspand komt dan op zo'n 4200 m². Op deze bedrijfsgrootte is het dan mogelijk om met genoemde celindeling (aantal stellingen) 3500 m² teeltoppervlak te hebben. De verhouding teeltoppervlak- kavelgrootte ligt dan zo rond de 1,2-1,4. Er is een tendens naar een groter aantal lagen per stelling. Ook 6 en 7 lagen per stelling komen voor. Hiermee zal de verhouding teeltoppervlak-celoppervlak ook veranderen.

Een nieuw te bouwen of modern plukbedrijf zal in de toekomst al gauw 2 ha kavel nodig hebben om een toekomstig bestendig bedrijfsvoering te realiseren. Een uitbreiding vindt plaats in groottes die passen binnen het teeltschema van vullen van de cel en het aantal vluchten die geogst worden.

Voor snijbedrijven liggen de verhoudingen iets anders. Door het groter aantal stellingen zijn verhoudingen van teeltoppervlak-celoppervlak van 2,5-2,8 reëel.

Bijlage 2 Werkwijze inventarisatie bouwvergunningen

Alle dossiers (periode 2000 – 2008) van de gemeente Maasdriel en Zaltbommel betreffende een verleende bouwvergunning voor glastuinbouw (glas, folie of tunnel) en paddenstoelbedrijven zijn opgevraagd. Met deze informatie is als volgt te werk gegaan:

- 1 Compleet maken situatieschetsen uit dossiers gemeenten
 - Van elke situatieschets¹ is een kopie gemaakt.
 - Deze situatieschets geeft het netto glas aan. Bijvoorbeeld een kas van 100 m bij 100 m, is 1 ha netto glas.
 - Netto glas is inclusief ketelruimten, teelttechnische ruimten en middenpaden. Netto glas is exclusief bedrijfsruimten (laaddok, verwerkingsruimte etc.)
- 2 Digitaliseren vergunningen
 - Situatieschets (netto glas) is door de afd. GEO van de Provincie Gelderland gedigitaliseerd in GIS, Geografisch Informatie Systeem.
 - De informatie die hieruit voortvloeide zijn de netto vergunde hectares in de periode 2000 – 2008 van beide gemeenten.
- 3 Toetsen digitalisering aan luchtfoto 2008
 - Met de luchtfoto van 2008 is bekeken of alle verleende bouwvergunningen ook daadwerkelijk gebouwd zijn, hierbij is onderscheid gemaakt tussen:
 - Bebouwd
 - Niet bebouwd
 - Gesloopt
 - Dubbele aanvraag
 - Door deze toetsing kon er vanuit de verleende bouwvergunningen een gedeeltelijke vertaalslag gemaakt. Het enige waar geen uitspraak over gedaan kon worden is:
 - Leegstand (bijv. faillissement)
 - Andere functie van bedrijven (bijv. opslag, verhuur, caravanstalling)
 - Netto teeltoppervlak, dit is wezenlijk anders dan netto glas. Dit geldt zowel voor glastuinbouw als voor paddenstoelenteelt.
- 4 Toetsen digitalisering bouwvergunningen in luchtfoto met CBS gegevens
 - CBS gegevens geven het netto teeltoppervlak weer, de bouwvergunningen analyse (na de toetsing met de luchtfoto) het gebouwde netto glas. Tussen deze twee zit een structureel verschil, dat als volgt te verklaren is:
 - De bouwvergunningen analyse is inclusief leegstand of ander functiegebruik. In de CBS gegevens is dit niet opgenomen.
 - CBS gaat uit van netto teeltoppervlak (excl. middenpaden etc.). De bouwvergunningen gaan uit van netto glas (incl. middenpaden etc.)

¹ Niet alle situatieschetsen waren beschikbaar. Deze 'niet beschikbare dossiers' zijn door GEO gedigitaliseerd aan de hand van NAW gegevens. Hierdoor kan het zijn dat bedrijfsruimten aangrenzend aan de kas meegenomen zijn in het netto glas areaal.

Bijlage 3 Gesprekspartners kwalitatieve inventarisatie en stuurgroep/ projectgroepleden _____

Naam	Gemeente	Achtergrond
Mevrouw en mijnheer Piels	Maasdriel	Telers glastuinbouw sierteelt (roos)
Mevrouw L. Mosselman en de heer H. Van Heel	Maasdriel	Telers glastuinbouw sierteelt (roos)
Mevrouw G. Boeije en de heer E. Pullen		Accountmanagers Rabobank Bommelerwaard
De heer G. Satter	Zaltbommel	Teler glastuinbouw sierteelt (chry- sant en potroos)
De heer M. van Doremaele	Maasdriel	Teler paddenstoelen
De heer R. Corsten		DLV Plant, specialist chrysan
De heer T. Van Tuyl	Zaltbommel	Teler glastuinbouw, voedingstuin- bouw (paprika) en bestuurslid STUBO
De heer J. Goesten	Maasdriel	Teler paddenstoelen
De heer H. Kolbach	Zaltbommel	(ex-)teler glastuinbouw sierteelt (chrysan) en bestuurslid STUBO
De heer J. Van Wijk	Zaltbommel	teler glastuinbouw sierteelt (chry- sant) en nu stamrozen
De heer P. Van Osch		Algemeen directeur veiling Zalt- bommel en bestuurslid STUBO
De heer J van Uijtert	Maasdriel	Teler glastuinbouw, voedingstuin- bouw (aardbei)
Mevrouw J. van Schaik	Maasdriel	Teler glastuinbouw, voedingstuin- bouw (aardbei) en lid Stubo
De heer K Hooijmans	Maasdriel	Teler paddenstoelen en lid Stubo
De heer M. Den Ouden		C-point Specialist paddenstoelen

Leden Stuurgroep

De heer H. Keereweer	Provincie Gelderland
De heer A. Bragt	Gemeente Zaltbommel
De heer G. van den Anker	Gemeente Maasdriel
De heer M. Gremmen	Waterschap Rivierenland

Projectgroep

De heer E. Klerkx	Projectleider
De heer A. Sybesma	Gemeente Zaltbommel
De heer A. van Liempt	Gemeente Maasdriel
De heer A. Krielen	Waterschap Rivierenland
De heer G-J. Gieslink	Provincie Gelderland
De heer R. de Groot	Provincie Gelderland
De heer W. van Olst	Provincie Gelderland